

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op Internet:
<http://www.vrouwengeschiedenis.nl>

Redactie

Sophie Bollen
 Eva Midden (eindredactie)
 Mariken Schuur (hoofdreductie)
 Madelon Stokman (eindredactie)
 Hilde Timmerman
 Mieke de Vos (penningen)

Redactieadres

Mariken Schuur
 RUG/Faculteit der Letteren
 Postbus 716
 9700 AS Groningen
 E-mail: marikenschuur@hotmail.com; m.l.schuur@let.rug.nl
 050-3637752 (werk); 050-3115286 (privé)

Lidmaatschap

VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
 Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812
 Internet: www.vrouwengeschiedenis.nl
 Voor privé-persoon bedraagt de contributie € 25,- per jaar (lidmaatschap); reductie-lidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder € 700,- p.m.: € 20,- per jaar (studentlid, o.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
 Voor instellingen kost een abonnement op *Historica* € 20,-. Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.
 U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG-gironummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij:

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren.
 Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: Sjoerd van Boxtel,
 e-mail: teriferi@hotmail.com

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

- 1e secretaris: **drs. Eveline Buchheim**
 Tel. 030-2341846,
 e-mail: e.buchheim@oorlogsdoc.knaw.nl
- 2e secretaris: **drs. Annette Mevis**
 Tel. 020-6654780, e-mail: a.mevis@iiav.nl
- Penningmeester: **drs. Marloes Hülksen**
 Tel. 024-3612826 (w), 024-3609927 (p)
 e-mail: M.Hulksen@let.kun.nl
- **drs. Sjoerd van Boxtel**
 Tel. 024-3236767,
 e-mail: teriferi@hotmail.com

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. (em.) Piet Blaas (EUR)
 prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
 prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
 prof.dr. Maria Grever (EUR)
 prof.dr. Willy Jansen (KUN)
 prof.dr. Paul Klep (KUN)
 prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
 prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
 prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH

drs. Marloes Schoonheim
 Postbus 9103
 6500 HD Nijmegen
 Tel. 024-3611811
 E-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl
 Internet: <http://www.arts.unimelb.edu.au/Dept/History/ifrwh.html>

ISSN 1382-3914

Lay-out:

Marieke Bausch
 Bausch Graphic Design

Druk:

Zet & Print, Naarden

Distributie:

AM-groep, Hoofddorp

Foto omslag:

Margaret Thatcher.
 The Downing street years, Margaret Thatcher.

INLEIDING

- De gender van de canon
Ruth Oldenziel 3

OUDHEID

- Sapfo, Ovidius en de literaire canon in de oudheid
Mieke de Vos 6

FEMINISME

- De feministische canon is niet (langer) alleen
Iris van der Tuin 9

POLITIEK

- "Is Margaret Thatcher wel een vrouw?"
Anneke Ribberink 12

VOORBEELDVROUWEN

- Ans Markus, Els Witte, Agnes Jongerius en Annie Brouwer
Madelon Stokman 15

POPMUZIEK

- Vrouwen in de internationale popmuziekcanon
Lutgard Mutsaers 16

INTERVIEW

- Interview met de Groningse hoogleraren Mineke van Essen en Janka Stoker
Madelon Stokman 19

GROOTSTE NEDERLANDER

- De Grootste Nederlander m/v?
Kees Ribbens 21

POLITIEK

- Krijgen de Verenigde Staten een vrouwelijke president in 2008?
Margrith Wilke 24

RECENSIE

- Met één voet in/uit de canon
Sophie Bollen 27

VOORBEELDVROUWEN

- Renate Dorrestein, Hedy d'Ancona, Ruth Oldenziel en Clair Polak
Eva Midden 29

RECENSIE

- De eerste studente
Annelies de Jeu 30

ONDER DE LOEP

31

Onder historicae

Over de top

Het is al enige tijd geleden bekend gemaakt door een schare geleerden, journalisten en politici: Nederland heeft dringend behoefte aan een historische canon. Wat zo iets precies is, en waar het goed voor is, was mij lange tijd niet duidelijk, maar ik heb inmiddels wel begrepen dat het iets te maken heeft met normen en waarden, integratie en de oorlog tegen het terrorisme. Wie er niet voor voelt, is al bij voorbaat gedoodverfd als een exponent van de "oude politiek", wat natuurlijk heel erg is.

De eerste keer dat ik het foldertje van het laatste VVG-symposium in handen kreeg, sloeg de schrik mij om het hart. De eminente vrouwenhistorici, die ik vanaf mijn economisch-historische zijlijntje al een tijdje met achting had gadeslagen, zouden toch niet gevallen zijn voor die flauwekul? Dat was een droevig vooruitzicht, vooral omdat ik had toegezegd dat symposium voor te zitten. Wat ook de reden is dat niet Mariken Schuur, maar ik deze ruimte vul, maar dat terzijde. Mijn paniek was ongegrond. De vijf sprekersters die onder mijn (vooral symbolische) leiding het woord voerden, gingen zich geen van allen te buiten aan het opsommen van te canoniseren grootheden, en ook de platen van Isings bleven gelukkig achterwege. Wat de sprekersters wél deden, en met verve, was inzage geven in hoe een canon tot stand komt en hoe iemand, en meer in het bijzonder een vrouw, zich daarin een plaats veroverd. Mocht u aspiraties in die richting koesteren, leest u dan vooral eerst de bijdragen in dit nummer van *Historica*.

Optimistisch stemmen ze niet, deze artikelen. Lutgard Mutsaers laat zien dat voor vrouwen de kansen in de popmuziek tegenvallen. Excessief drank- en drugsmisbruik helpen natuurlijk, in ieder geval als je daar een beetje smaakvol aan doodgaat, maar het blijft behelpen. De dichtkunst dan? Sapfo was eeuwenlang gecanoniseerd zonder dat een snipper van haar werk voor handen was. In de politiek zijn de mogelijkheden ruimer, zoals Anneke Ribberink in haar bijdrage opmerkt, maar wie daar in slaagt loopt wel het risico niet langer als vrouw beschouwd te worden. Een vrouwencanon dan? Die is er tenminste, of misschien beter: die was er. Iris van der Tuin laat in haar artikel zien dat ook het ontstaan en voortbestaan van een feministische canon geen simpele kwestie is. Leest dit nummer, kortom, ter lering en vermaak. Het zal u niet aan canonisatie helpen, maar wel aan inzicht en begrip. Als diverse geleerde heren dan weer op de verrekijk verschijnen om uit te leggen hoe belangrijk Willem van O., Pim F. en andere subjecten zijn voor uw historisch besef, dan luistert u niet, maar sluit u uw ogen en denkt verheerlijkt aan dit prachtnummer. Het zal, vrees ik, nog vaak nodig zijn.

Ralf Futselaar

Kennis is geen macht

De gender van de canon

De eerste associatie bij het thema “Over de top: vrouwen in de canon” leidt naar de Engelse uitdrukking. Iemand die ‘over the top’ is vertoont uitzinnig gedrag en gaat buiten zijn boekje. Als het om mannen gaat is dat soort gedrag geoorloofd of zelfs functioneel. Wat men ook van Theo van Gogh of Jan Mulder moge vinden, ze vallen als ‘de ander’ niettemin binnen mannelijke kaders van macht. Daarentegen zijn hun vrouwelijke pendanten nauwelijks voorstelbaar. Dat zou neerkomen op een plaats als ‘de ander’ binnen een al gemarginaliseerde positie. Een soort dubbele ‘ander’. De keuze voor de woordspeling “Over de top” door de organisatoren van het symposium van Historica is daarom mooi gevonden. Vrouwen aan de top bekleden een bijzonder precaire positie. Voor hen ligt immers altijd het gevaar op de loer dat hun gedrag, toch al uitzonderlijk door hun positie aan de top, als ‘over the top’ wordt bestempeld: buiten het boekje van geoorloofd gedrag.

In de Griekse taal betekent canon ‘regel’. In ons huidige gebruik van de term canon grijpen we echter terug naar de kerkelijke traditie; het opstellen van een lijst van door de kerk erkende boekwerken. In die traditie is canonisering een vorm van kennisproductie en macht. In de negentiende eeuw kreeg de canon ook een seculiere betekenis. Teksten, beelden, kunstwerken en gebeurtenissen, die tezamen een referentiekader vormen voor een gedeelde cultuur. In het

samenstellen van een westers literair canon zagen critici als de Brit Matthew Arnolds de mogelijkheid van klassenvorming. Wie zijn klas-

sieken kende, kon rekenen op toegang tot de juiste, betere klasse. Die roep om een literaire canon vond echter wel plaats op een historisch moment, toen een reeks revoluties het bestaansrecht van rangen en standen juist ter discussie stelde.

In zowel het kerkelijke als wereldlijke vertoog is het opstellen van een lijst dus een actieve interventie en een vorm van codificering. Het bepalen van een canon is niet zozeer het in steen uithouwen van een lijst, maar een proces of, zoals Iris van der Tuin in haar bijdrage terecht opmerkt, een werkwoord.

Essentieel in de canonvorming zijn de institutionele, maatschappelijke, literaire spelers, die de opname in de canon bepalen. Een canon impliceert daarom altijd promotors en poortwachters. Het bestaan van een kennisbron—een compositie, literair werk of technische kennis—is daarin niet bepalend. Bij canonisering gaat het vooral om de criteria voor toegang tot de canon en de keuze van de samensteller. In die zin is canonisering een bijzondere vorm van receptiegeschiedenis. Welke teksten, figuren, beelden, kunstwerken en gebeurtenissen worden opgenomen en vooral hoe? In haar bijdrage over het werk van Sapfo maakt Mieke de Vos de werking van de receptie van een klassiek oeuvre schitterend zichtbaar. Er bestaat een Hellenistische, Romeinse en feministische Sapfo, die niet stabiel is en historisch afhankelijk. Mieke de Vos toont ons hoe Ovidius cruciaal was voor de overlevering en constructie van onze hedendaagse Sapfo als een dichteres van ‘niets dan liefde’. Het oeuvre, de auteur en het personage Sapfo, betoogt De Vos, behoren elk tot een ander circuit van waardering.

Canonisering is van alle tijden. Recensenten, uitgevers, biografen en auteurs spelen als poortwachters van de canon een doorslaggevende rol. De feministische theoretica Luce Irigaray moest bijvoorbeeld aan den lijve ondervinden hoe uitgevers haar werk jarenlang weigerden te publiceren. Maar bij de vorming van feministische theorie speelt ook het feministische sterrenstelsel een belangrijke rol. De poortwachters komen dus in allerlei verschijningsvormen.

Historici wijzen al een eeuw of twee op de veranderlijkheid van een canon door de tijd heen. Dat niet alleen. Achteraf kan een canon worden terugprojecteerd in het verleden. De Britse historici Eric Hobsbawm en Terrence Ranger introduceerden het idee van de ‘*invented tradition*’: de neiging van sociale bewegingen en natiestaten om tradities te creëren met als doel de eigen politieke werkelijkheid in het verleden te verankeren. Evenals bij het begrip ‘genealogie’ van Michel Foucault staat de constructie van kennis centraal, die vervolgens geprojecteerd wordt op het verleden. Sociologen als Bruno Latour en Steve Woolgar ontwikkelden zelfs een aparte discipline: de kennissociologie. De fundamentele bijdrage van de feministische epistemologie ligt echter in de nadruk op de insluiting- en uitsluitingsmechanismen bij de vorming van de canon.

Voor feministische wetenschappers is sociale constructie van kennis en het proces van canonvorming een andere vorm van macht. Of het nu gaat over empirisch-, standpunt- of het postmodern feminisme, de bijdrage ligt, waar het gaat om de waardering van kennis, in de erkenning van een constructie van machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Voor genderstudies is daarom als paspoort tot de macht kennis nimmer voldoende. Ondanks de slogan is voor vrouwen de verwerving van kennis absoluut geen garantie voor toegang tot de macht. De kern van machtsuitoefening is ook gelegen in de potentie om te kunnen definiëren wat moet doorgaan voor waardevolle of ware kennis. Sociologen wijzen erop dat historisch gezien de professionalisering van beroepsgroepen als doktoren, advocaten, ingenieurs, geïnterpreteerd moet worden als het claimen en afbakenen van nieuwe kennisdomeinen. Het bepalen van zo'n kennisdomein impliceert naast het afbakenen van kennis ook altijd het buitensluiten van andere kennis en zijn beoefenaars. Dat is niet alleen een uiting van klassenvorming, maar ook masculinisering.

Margaret Rossiter, historica van vrouwen in de wetenschap, constateerde in haar omvangrijke onderzoek naar Amerikaanse wetenschappers in de negentiende eeuw dat professionalisering van wetenschappelijke disciplines doorgaans gepaard ging met het marginaliseren van pioniersters van het vak. Ondanks het verzet van professionele vrouwen daartegen, stond het opwaarderen van een nieuw vak meer dan eens synoniem voor masculinisering van een discipline.

Vrouwen confronteren de canon

Het tweede deel van de titel die de organisatoren van het symposium kozen, is eveneens intrigerend. Zijn vrouwen aan de top te vergelijken met de zangers van een canon, een muzikale vorm van contrapunctie? Bij het zingen van een canon mag je als tweede partij later inzetten, maar de crux van die vorm is om binnen het muzikale kader te blijven. Om een harmonieuze samenhang te laten klinken, dient de invallende tweede partij van een canon zich strikt aan dezelfde melodie en ritme te houden. Of bekleden vrouwen aan de top de positie van beoefenaars van de fanon? In een fanon creëren fanclubs van populaire literaire genres als stripverhalen en science fiction een eigen verhaallijn en alternatieve plots met hun literaire helden. Schrijvers van fanon zijn schijnbaar passieve lezers. Door toe-eigening van het genre en de helden worden zij echter zelf auteur. Hun bewegingsvrijheid is daarmee groter dan die van canonzangers. Tussen de muzikale canon en de literaire fanon ligt, binnen strikt afgebakende grenzen, een keur aan mogelijkheden. Kortom, zijn vrouwen aan de top canonzangers of fanon-auteurs? Hoeveel speelruimte kunnen vrouwen aan de top zich toe-eigenen binnen de vastgestelde regels?

In het verleden hebben vrouwen verschillende strategieën ontwikkeld om de grenzen van de canon uit te testen. Dat kan zijn door het uitbuiten van stereotype verwachtingen. Ze hebben de grenzen van de canon uitgetest door bijvoorbeeld de geijkte kaders op te rekken. In haar poplied en videoclip *Material girl* (1983) speelde Madonna op ironische wijze met de clichés van popvrouwen als pin-ups en koppel-

De Vereniging voor Vrouwengeschiedenis
en Historica presenteren:

Met bijdragen van:
Ruth Oldenziel (TUIe), Anneke Ribberink (VU), Mieke de Vos (Historica)
Iris van der Tuin (UU), Lutgard Mutsaers (UU), Dagvoorzitter: Ralf Futselaar (NIOD)

HISTORICA VG

de die aan een feministisch getinte boodschap: materieel gewin voor eigen doel. Anneke Ribberink beschrijft hoe Margaret Thatcher doelbewust een imago creëerde dat haar rol als gelukkige echtgenote en liefhebbende moeder paarde aan haar carrière als politica. De exploitatie van dat stereotype had echter ook een andere functie. Het schermde Thatcher af van de feitelijke dubbele rol doorbreking. Thatchers conservatief leiderschap brak niet alleen met een mannelijke traditie, maar ook met een hardnekkige klasse-identiteit van aristocratische Tories. Wel koketteerde zij met haar wortels in de Engelse middenstand, maar ze repte met geen woord over vrouwenemancipatie, tot groot ongenoegen van feministische commentatoren.

Niet alleen het uitbuiten van stereotypen behoort tot het instrumentarium van vrouwen die zich een weg naar boven banen. Een beproefde strategie is ook die van de camouflage. Techniekhistorica Rachel Maines introduceerde het begrip 'sociaal camouflerende technieken' in haar geruchtmakende onderzoek naar negentiende-eeuwse vibrators. Zij wist een rijke geschiedenis van vrouwelijk genot boven tafel te krijgen door aan te tonen

dat vrouwen onder het mom van medisch verantwoorde therapeutische instrumenten, experimenteerden met zelfbevrediging. Door een beroep te doen op sociaal geaccepteerde medische praktijken werd het verbod op vrouwelijk genot zo omzeild.

Een zelfde soort mechanisme is zichtbaar in de wijze waarop vrouwen in het verleden hun eigen academische kennis naar buiten hebben geëtaled. Sinds de jaren vijftig lieten bijvoorbeeld vrouwelijke architecten en ingenieurs in de Vrouwen Advies Commissies in de woningbouw hun academisch verkregen kennis binnen eigen kring wel degelijk gelden. Naar buiten toe lieten zij zich echter aanspreken op hun vrouw-zijn. Zo kon het gebeuren dat in Delft opgeleide technische scheikundigen of bouwkundig ingenieurs in adviesorganen voor de overheid of bij het bedrijfsleven slechts te boek stonden als vertegenwoordigers van huisvrouwen. Hun academisch verworven kennis werd gecamoufleerd en genormaliseerd tot 'natuurlijke' vrouwelijke ervaring en wijsheid. Professionele vrouwen bedienden zich van de strategie om hun technische kennis onzichtbaar te maken zodat zij zich binnen een mannelijk vertoog konden

handhaven.

Segregatie of kennisdeling is een andere wijze waarop vrouwen hun kennis binnen geoorloofde kaders kunnen inpassen. De technische kennis van vrouwen aan ingenieursopleidingen werd genormaliseerd en geïnstitutionaliseerd in aparte afdelingen of subdisciplines. In Amerika zette Cornell University de trend door een apart vak van huishoudeconomie te creëren op het moment dat vrouwen in grote getale landbouwuniversiteiten binnenstroomden. Ondanks de zwaar technische inhoud van de opleiding associëren de meeste leken huishoudeconomie nog steeds met veredelde kookscholen.

De strategie van de subdivisie blijkt ook in andere sectoren een beproefd middel. In de muziek en in de literatuur is het creëren van een eigen genre een andere manier van omgaan met de macht van de canon. Lutgard Mutsaers laat in haar bijdrage zien hoe vrouwen in de muziek hun eigen rock ontwikkelden als goed alternatief op de *mainstream*. Zo creëerden popvrouwen op het Berlijnse Venus Weltklang-festival in 1981 hun eigen creatieve subcultuur.

Tenslotte hebben feministen in het verleden de weg bewandeld van de directe interventie. Ze voerden bijvoorbeeld actie om verdienstelijke en vergeten dichters en schrijfsters in de canon op te nemen of bijdragen van onderzoekers in het pantheon van de wetenschap te laten bijzetten: de zogenoemde bijdragengeschiedenis. De feministische wetenschap is in de afgelopen decennia nog een stap verder gegaan door bewust een tegencanon te introduceren. Terwijl in de Verenigde Staten de historica en activiste Mary R. Beard (1876-1958) tevergeefs probeerde een World Center for Women's Archives op te zetten, lukte dat in Nederland wel: in 1935 richtten de feministen Rosa Manus (1881-1943), Johanna Naber (1859-1941) en Willemijn Posthumus-van der Goot (1897-1989) het Internationale Archief voor de Vrouwenbeweging op, met als doel het erfgoed van vrouwen voor het nageslacht te bewaren en op te nemen in de geschiedenisboeken. Al was het Beard niet gelukt wat de Nederlandse feministen wel voor elkaar hadden gekregen, toch probeerde zij in de jaren veertig, door middel van een aantal lemmata over vrouwen en gender in de eerbiedwaardige *Encyclopedia Britannica*, niet alleen vergeten vrouwen in te voegen, maar ook een aantal wezenlijke termen van de westerse canon ter discussie te stellen. Hiermee raken we tot de kern van de canon. De meest radicale pogingen tot correcte canonisering of tegencanonisering stellen de termen van het debat ter discussie.

Canonisering en gendering op historische breukvlakken

In hun bijdragen spreken Mutsaers en Van der Tuin hun verwachting uit dat de canon in de toekomst beter in staat zal zijn om vrouwen op te nemen. Van der Tuin put hoop uit het feit dat feministische theorie zich bewust is van de gesitueerdheid van het kennend subject met de canon. De bewustwording van de constructie van de canon moet borg staan voor een min of meer relativerende houding ten opzichte van de macht. Op haar beurt betoogt Mutsaers dat popjournalisten niet langer een doorslaggevende stem hebben bij het samenstellen van een pophistorische gidsanon; bovendien hoort zij zo'n rijkdom aan geluiden dat popvrouwen in

de popmuziek een definitieve plaats hebben verworven. De kwestie rond canonisering richt zich echter niet exclusief op de aanwezigheid van vrouwen zelf, maar op het registreren van hun belang in het pantheon van de geschiedenis.

Een canon dient bovendien vooral de continuïteit te suggereren. De behoefte aan een canon lijkt groter op die historische momenten dat er sprake is van discontinuïteit en de termen van een debat ter discussie staan. Dat zagen we al met de vorming van het literaire canon in de negentiende eeuw, als een poging tot het fixeren van klasse, op het moment dat die juist ter discussie stond. Sinds kort is dat ook het geval met etniciteit. Sinds de jaren negentig woedt er in de Verenigde Staten een verbeterd cultuurstrijd ("culture wars") over de kernwaarden van de Amerikaanse samenleving.

Conservatieven roepen om een herstel van waarden en hebben zich in de laatste decennia toegelegd op de vorming van een canon van historische ijkpunten, toen de geschiedwetenschap en het geschiedenisonderwijs tegemoet kwamen aan de eisen en realiteit van de Amerikaanse multiculturele samenleving. In Nederland is die strijd pas in de laatste paar jaar ontbrand. Tegen de wind van de multiculturele samenleving in, roepen voorstanders om het behoud van een witte, autochtone en masculien georiënteerde cultuur, waarvan zij menen dat deze verloren dreigt te gaan. In het post-Fortuyn tijdperk is de behoefte aan een nationale geschiedenisquiz, de wedstrijd om het mooiste stukje Nederland, het nationaal dictee, de belangrijkste Nederlander of de roep om een Nederlands literair canon niet te stuiten.

Kortom, of het nu gaat om literatuur, historische helden of technische kennis, canonisaties vinden juist plaats op historische breukvlakken. Het beste voorbeeld is ontleend aan de canonisaties van modernistische literatuur en van de muziek. Vrouwen stonden niet altijd buiten de poort. In de literaire marktplaats waren zij in de negentiende eeuw vaak succesvoller dan hun mannelijke collega's. In hun overzichtswerk van vrouwen in de literaire

professie laten Sandra M. Gilbert en Susan Gubar zien dat die voorsprong echter geen waarborg was voor opname in de literaire canon. Vanaf de jaren veertig tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw creëerden Modernistische schrijvers als T.W. Eliot, D.H. Lawrence, Ernest Hemingway en Norman Mailer een masculiene geseksueerde literatuur, die de angst van ontmanlijking in een door vrouwen gedomineerd veld moest neutraliseren. Literati deden de rest. Als poortwachters van het modernisme benadrukten zij tegendraadse, mannelijke, avant-gardistische literatuur als authentiek en waardevol voor het nageslacht. Het werk van populaire schrijfsters daarentegen kreeg eerder een etiket opgeplakt van sentimentaliteit, commercialiteit en clichématigheid. Op eenzelfde wijze kan het geen toeval zijn dat in de woorden van Lutgard Mutsaers, de hardrock "als symbool van muzikale masculiniteit" opkwam in dezelfde periode als de softrock, waarin mannen en vrouwen opvallend gelijk waren. Met een nadruk op idealisme en intieme ontboezemingen, weerspiegelde de softrock de invloed van de vrouwenbeweging in de jaren zeventig. Hardrock positioneerde zich als het uitgesproken tegendeel daarvan.

Tot slot

Canonisering is een voortdurende onderhandeling over een gedeeld referentiekader. Hoe meer vrouwen daarin hun plaats opeisen hoe groter de roep om canonisering. Het opeisen van een plaats aan de top is niet voldoende. Uiteindelijk is eveneens het opeisen van een plaats in de geschiedenis cruciaal.

Canonisering is per definitie een vorm van machtsstrijd over de reproductie van kennis. Canonisering vindt plaats als het geijkte referentiekader van een cultuur ter discussie staat. Dat is zeker niet anders als het gaat om de strijd van vrouwen met de canon. Canonisering betekent vaak masculinisering van kennis, wanneer vrouwen aan de poorten staan en toegang eisen. Het is daarom ook een historisch proces dat ons meer kan vertellen over de vorm en richting van genderverhoudingen.

Ruth Oldenziel is hoogleraar Geschiedenis der Techniek aan de faculteit management van de Technische Universiteit Eindhoven.

Literatuur

- . Eric Hobsbawm and Terrence Ranger, *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1987.
- . Margeret W. Rossiter, *Women Scientists in America. Struggles and Strategies to 1940*. Baltimore, 1982.
- . Margaret W. Rossiter, *Women Scientists in America. Before Affirmative Action, 1940-1972*. Baltimore, 1995.
- . Rachel Maines, "Situated Technology: Camouflage", N.E. Lerman, R. Oldenziel en A.P. Mohun ed., *Gender and Technology. A Reader*. Baltimore, 2003, pp. 98-119.
- . Liesbeth Bervoets, *Bouw. Techniek in Nederland*. Deel VI. Zutphen, 2003, pp. 119-195.
- . Liesbeth Bervoets en Ruth Oldenziel, "Vrouwenorganisaties als producenten van consumptie en burgerschap 1880-1980", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 28, 3 (2002) pp. 273-300.
- . Nancy F. Cott, ed., *A Woman Making History. Mary Ritter Beard Through Her Letters*. New Haven, 1991.
- . Ruth Oldenziel, *Making Technology Masculine. Men, Women and Modern Machines in America, 1870-1945*. Amsterdam, 1999.
- . Sandra M. Gilbert en Susan Gubar, *No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century*, Vol. 1-3. New Haven, 1987-1994.

Niets dan liefde

Sapfo, Ovidius en de literaire canon in de oudheid

Wat wij beschouwen als de literaire canon uit de oudheid is tot ons gekomen als een fossiel, gestold in de periode van de tweede tot de vierde eeuw na Christus, de tijd waarin papyrusrollen zijn vervangen door het handgeschreven boek, de codex. In, voor en na die tijd is enorm veel werk verloren gegaan. Onder andere de teksten van vrouwelijke auteurs zijn nauwelijks overgeleverd. Gebrekkige overlevering bemoeilijkt het zicht op de canon en de canonvorming uit de oudheid. Onze canon van de oudheid hoeft niet noodzakelijkerwijs overeen te stemmen met die uit de oudheid zelf. Bovendien is wat wij gemakshalve aanduiden als de klassieke oudheid een periode van duizend jaar. In die lange tijdspanne is de literaire canon waarschijnlijk aan verandering onderhevig geweest. Van de vrouwelijke auteurs uit de oudheid is er maar één tegenwoordig gecanoniseerd en dat is de dichteres Sapfo. Waarom we alleen Sapfo vinden in de canon is het onderwerp van dit artikel.

Het enige wat tegenwoordig met zekerheid over Sapfo is te zeggen is dat ze leefde tussen 625 en 565 v. Chr. op het eiland Lesbos en dat ze de auteur was van een oeuvre van poëzie dat negen boekrollen besloeg. Ze werd in de oudheid beschouwd als een innovatieve dichteres, wat blijkt uit het feit dat men de uitvinding van het metrum waarin een deel van haar verzen zijn geschreven aan haar toeschreef en het 'Sapfisch metrum' noemde. Ook wordt zij wel genoemd als de uitvinder van het plectrum. Haar oeuvre werd in de oudheid lange tijd bewaard, besproken en nagevolgd door andere literaire auteurs. Er bestonden standbeelden van haar, zij kwam voor op vaasschilderingen, mozaïeken en munten.

Sapfo was ruim tweehonderd jaar dood toen er allerlei anekdotes en verhalen over haar de ronde deden. Die verhalen zijn een eigen leven gaan leiden en werden nog later vaak voor biografische informatie aangezien, of in ieder geval zo gebruikt. Zo figureert Sapfo vanaf de vierde eeuw v. Chr. in de zogeheten *Attische komedie*. Dit was een in Athene geliefd genre van toneelstukken die zich kenmerken door een nogal platte, seksueel getinte humor. Het toneelpersonage van Sapfo was dat van een hoerige (hetero)seksuele veelvraat. Een tweede verhaallijn over Sapfo, afkomstig uit dezelfde periode, was dat zij zelfmoord pleegde uit liefdesverdriet voor een jongeman. Deze man heette Phaon en was veerman van beroep. De figuur Phaon is afkomstig uit de mythologie rond Afrodite,

de godin van de liefde. Zij zwierf ooit in de gedaante van een lelijk oud vrouwtje over de aarde. Phaon had medelijden met het oude en zette haar gratis over. Als dank maakte zij hem eeuwig jong en mooi. Het samenbrengen van deze mythische figuur met Sapfo gebeurde in de *Attische komedie*, waar Phaon een van haar talloze minnaars is. Daaruit ontstond het verhaal van Sapfo's zelfmoord. Gedreven door wanhoop als Phaon haar verlaat zou Sapfo zich op Korfoe van een klif hebben geworpen.

Een andere verhaaltraditie betrof Sapfo's uiterlijk. Volgens deze traditie was zij een lelijke vrouw, klein en donker van huid, precies het tegendeel van wat in de oudheid voor mooi doorging. Wanneer deze traditie is ontstaan is onduidelijk, temeer daar alle bekende afbeeldingen van Sapfo uit de oudheid een rijzige, welgevormde vrouw weergeven, maar ze bestond in ieder geval voor de eerste eeuw v. Chr. Naast de dichteres van een serieus en bewonderd oeuvre ontstond dus het komische personage van een onappetijtelijk, hitsig besje. Dat deze anekdotes een relatie hadden tot de historische Sapfo is onwaarschijnlijk. Niets wijst erop dat auteurs uit de Griekse en Hellenistische tijd dachten dat zo'n relatie bestond. In lofdichten en commentaren bespreekt men Sapfo uitsluitend als dichteres.

De Hellenistische canon

Sapfo was geenszins de enige bekende vrouwelijke auteur in de oudheid. Tot in de

'Sappho's sprong'.

Bron: Fani-Maria Tsigakou, *The rediscovery of Greece. Travellers and painters of the Romantic era*. Londen 1981.

Hellenistische tijd (derde-eeuw v. Chr.) waren tenminste acht andere dichtresses bekende auteurs. Deze andere namen kennen wij uit fragmenten van hun werk en uit literaire bronnen, waaronder een lofdicht van de dichter Antipater van Thessalonica (eerste eeuw v. Chr.). Naast Sapfo noemde hij nog vier dichtresses uit de vijfde eeuw v. Chr., twee dichtresses uit de derde eeuw v. Chr. en twee uit de tweede eeuw v. Chr. Eén van deze dichtresses, Erinna, werd zelfs zo gewaardeerd om haar literaire kwaliteit dat zij het voorwerp werd van maar liefst vier lofdichten door vier verschillende dichters. Voor Sapfo zelf zijn acht lofdichten overgeleverd en daarnaast bestaat er nog één voor Sapfo en Erinna samen. In de aan haar gewijde poëzie wordt Sapfo geroemd als grote dichteres, evenknie van grote mannen en als een toonbeeld van inspiratie. Verder wordt zij in een aantal lofdichten als enige vrouwelijke auteur genoemd samen met negen mannelijke dichters die worden geprezen als de beste onder alle Griekse dichters.

Helaas was naamsbekendheid geen garantie voor overlevering. Van Sapfo's werk is naar schatting slechts vijf procent tot ons gekomen. Hoe mooi Erinna dichten kon zullen wij nooit weten, want we kennen maar drie korte gedichten van haar terwijl haar hoofdwerk, een lang gedicht in hexameters, zo zwaar beschadigd is dat het op enkele losse woordgroepen na, onleesbaar is. De andere dichtresses hebben nauwelijks meer geluk: van twee schrijfsters uit de vijfde eeuw, Myrtis en Telesilla geheten, is niets over behalve hun naam en van de andere twee, Praxilla en Korinna, bestaan slechts een paar fragmenten. Wat wij over hebben van de vier Hellenistische dichtresses is de keuze van de dichter Meleager, die hen opnam in een bloemlezing van epigrammen, korte punt-dichten. Hoewel zij ook andere genres beoefenden is daar niets van overgebleven. De derde eeuwse dichteres Anyte is na Sapfo met vierentwintig epigrammen de best bewaarde dichteres uit de oudheid. Verder kennen wij enkele epigrammen van Nossis, Moero en de al eerder genoemde drie epigrammen van Erinna.

Onder de Romeinse dichters van de eerste eeuw voor en de eerste eeuw na Christus bestond grote belangstelling voor Griekse poëzie, maar niet voor alle auteurs. In tegenstelling tot Sapfo en een handvol mannelijke auteurs die nog worden genoemd lijken de andere Griekse dichtresses en verscheidene dichters uit de canon te verdwijnen. Naast Sapfo leefde alleen de vijfde eeuwse dichte-

'Chateaubriand en Madame de Staël bij de Grieken.' Madame de Staël poseerde graag als Korinna in een kostuum 'à la Grecque'.

Bron: Fani-Maria Tsigakou, *The rediscovery of Greece. Travellers and painters of the Romantic era.* Londen 1981.

res Korinna voort in de naam die Ovidius bedacht voor het vrouwelijke personage in zijn liefdespoëzie en in een enkele literaire verwijzing. En hoewel ook uit de Romeinse tijd namen van dichtende vrouwen bekend zijn en van één vrouw, Sulpicia, een cyclus van zes zeer geraffineerde epigrammen is overgeleverd, hebben geen van hen canonieke status bereikt.

Sapfo's roem bleef onverminderd. Dichters als Catullus en Horatius schreven vaak in het door Sapfo bedachte metrum, waarbij Horatius haar expliciet als literair voorbeeld noemde. Catullus bewerkte in ieder geval één gedicht van Sapfo tot een eigen versie en hij eerde de dichteres van Lesbos door de heldin van zijn eigen poëzie Lesbia te noemen. Geen enkele Romeinse dichter lijkt zich echter intensiever bezig gehouden te hebben met Sapfo en meer betekend te hebben voor haar *Nachleben* dan Ovidius. Zijn tweede boek, dat bekend geworden is onder de naam *Heroides*, verscheen tussen twintig voor en twee na Christus. Het bestond uit vijftien

lange gedichten met eenzelfde thema: in een brief van een verlaten vrouw aan haar echtgenoot of minnaar demonstreert Ovidius de liefdespijn. Veertien gedichten in de *Heroides* behandelen mythische personages, zoals Penelope en Ariadne, slechts één behandelt een historisch personage: Sapfo. In haar 'brief' van tweehonderdtwintig regels laat Ovidius Sapfo schrijven aan Phaon, die is vertrokken naar het verre Sicilië.

Wat Ovidius doet in deze tekst is nieuw in de Sapfo-receptie: hij verwerkt allerlei bekende verhalen over Sapfo en thema's uit haar poëzie tot een samenhangend psychologisch portret. Hij vermengt als eerste het personage Sapfo en de schrijfster Sapfo tot één geheel. Daarmee creëerde hij een nieuw personage, een nieuwe Sapfo, die eeuwenlang haar beeld zou bepalen. Na Ovidius' literaire interventie zou het tot de twintigste eeuw duren voor dichteres en werk weer van de fictieve Sapfo onderscheiden zouden worden. Waarom is *Heroides* zo bepalend geworden voor Sapfo's positie in de literaire canon?

Sola, perdua, abbandonata

Eén van de opvallendste kenmerken van de tekst is zijn dichtheid aan informatie. De tweehonderdtwintig regels bevatten een (fictieve) biografie, een liefdesgeschiedenis, een reeks retorische argumenten om de geliefde terug te krijgen en talloze literaire verwijzingen. Samen vormen zij de beschrijving van een totale ontreding in emotioneel en sociaal opzicht, waarin de lezer zich des te sterker kan inleven omdat hij weet dat het Sapfo is die deze regels schrijft, voorheen een sterke, soevereine vrouw. Bovendien weet de erudiete lezer dat haar pleidooi vergeefs is. Ovidius schreef voor een publiek dat goed thuis was in de klassieke verhalen en mythologie. Zijn *Heldinnenbrieven* vormen steeds een momentopname uit een plot dat hij verder bekend kon veronderstellen. Dat geeft hem de gelegenheid zich volledig te concentreren op de invulling van het karakter en de psychologische ontwikkeling van iedere heldin.

Ovidius legt Sapfo een droevige familiegeschiedenis in de mond. Ze is een lelijk eendje, ze werd wees op haar zesde, heeft drie broers waarvan er één niet wil deugen, en ook haar enige dochter is een bron van zorg. Vroeger had zij veel, vrouwelijke, geliefden, nu is er slechts die ene man die haar versmaadt. Ze heeft alleen nog haar wereldfaam als dichteres. Voor zover wij dat kunnen nagaan heeft Ovidius hiervoor verschillende bronnen gebruikt. Ten eerste Sapfo's eigen poëzie, waaruit hij onder andere de namen van haar vriendinnen heeft gehaald, ten tweede de *Attische komedie* waarin de liefdesgeschiedenis van Sapfo en Phaon voorkomt en ten derde de traditie dat Sapfo een onaantrekkelijke vrouw was. Zeker is dat Ovidius een keuze heeft gemaakt uit verhaaltradities rond Sapfo. De traditie van Sapfo als minnares van vele mannen laat hij weg. Waarom? Niet om haar op te kuisen, want hij maakt wel een minnares van over de honderd vrouwen van haar. Volgens Germaine Greer maakt Ovidius heel bewust een superactieve lesbienne van Sapfo. Des te sterker is het effect van haar liefde voor een man, de enige echte en fatale liefde.

Ovidius laat Sapfo de liefdesgeschiedenis tussen haar en Phaon nog eens beschrijven in wat de meest expliciet erotische passages uit zijn oeuvre zijn geworden. Eerst haalt zij herinneringen op aan hun samenzijn: zij las voor uit eigen werk, Phaon in bewondering aan

haar voeten. “Ik behaagde je in alles, maar het meest van alles bij het bedrijven van de liefde. (...) en als we vol verlangen versmolten waren, volgde de grote ontspanning voor ons afgematte lijf.” Maar ook in haar dromen vrijt zij nog met Phaon. Er wordt gezoend, gestreeld en er worden lieve woordjes gepreveld tot het punt waarop Ovidius Sapfo laat schrijven: “Ik schaam me om alles te vertellen, maar alles is er, al het genot, en de ontsnapping aan mezelf.” Wakker geworden dwaalt zij door het bos waar hun liefdesscènes zich hebben afgespeeld, en het lieflijke landschap is lelijk geworden. Er doemt een nimf op, die haar adviseert op Korfoe van de rotsen te springen. En dat nu dreigt ze te gaan doen. Om haar dreigement kracht bij te zetten voegt ze zelfs een tekst toe die Phaon op haar graf moet zetten. Het is een vierregelig gedicht van een zeer laag niveau, onwaardig aan Sapfo en onwaardig aan Ovidius. Sapfo, zo luidt de boodschap, is zo ver heen dat ze niet meer kan dichten.

Alles in deze tekst dient één doel: de geliefde terugkrijgen. De *Heroides* zijn in de negentiende eeuw wel als retorische oefeningen geïnterpreteerd. Hoewel deze interpretatie onrecht doet aan de complexiteit van vorm en inhoud van Ovidius' poëzie, geeft ze goed weer hoe groot hun argumentatieve kracht is. Retoriek en psychologisch portret zijn één geheel: wij leren het personage kennen door de manier waarop zij haar geliefde wil vermurwen. De Sapfo van Ovidius verkeert in een toestand van razernij. Ze wisselt dreigen af met beschrijvingen van haar verdriet en wanhoop: het resultaat is een smeekbede die iedereen zou ontroeren, behalve het abjecte individu Phaon. Alles wat zij zegt is even elegant, bondig en pregnant geformuleerd als in haar eigen poëzie, waaruit Ovidius ook rijkelijk put. Door haar te begiftigen met prachtige taal en een groot zelfinzicht schildert hij Sapfo af als een superieure geest met één tragisch element: een gebrek aan zelfbeheersing in de liefde. Ook hier maakte Ovidius een keuze en wel een keuze uit Sapfo's poëzie. Het verlangen naar liefde is één van de thema's in haar oeuvre. Ovidius maakt er het overheersende thema van in haar karakter en in haar leven. Ovidius' portret van Sapfo is een interpretatie van haar poëzie. In zijn Sapfo vallen niet alleen werk en auteur samen, maar ook de auteur en het in de loop der eeuwen daarvoor ontstane personage.

Conclusie

Sapfo's werk ging verloren, terwijl dat van Ovidius bewaard werd.

Een mogelijke verklaring voor de slechte overlevering van haar werk is dat Sapfo schreef in het Ionisch, een Grieks dialect dat steeds ontoegankelijker werd. Vanaf de vierde eeuw v. Chr. ontwikkelde het Attisch, het dialect van Athene, zich tot de Griekse standaardtaal. Alle auteurs die niet in het Attisch schreven, op Homerus na, zijn fragmentarisch overgeleverd.

Waarschijnlijk waren er nog maar weinig van hun teksten in omloop toen de tijd van codificatie aanbrak. Ovidius bleef een populaire schrijver. Zijn Latijn is niet moeilijk en werd veel op scholen gebruikt, reden waarom er relatief veel handschriften van zijn werk werden gemaakt. Dankzij Ovidius overleefde Sapfo, niet als beroemd auteur die een inspi-

Het gedroomde Griekenland van de negentiende eeuw.

Bron: Fani-Maria Tsigakou, The rediscovery of Greece. Travellers and painters of the Romantic era. Londen 1981.

ratiebron vormde voor andere auteurs, maar als literair personage. De *Heroides* werden eind vijftiende eeuw herontdekt en gepubliceerd, honderd jaar eerder dan de eerste fragmenten van Sapfo werden opgespoord. Ironisch genoeg werd Ovidius' brief aan de eerste tekstuutgave van Sapfo toegevoegd als een originele tekst van haar, door Ovidius in het Latijn vertaald.

Sapfo's status als canonieke auteur is ten dele ontleend aan haar literaire werk en ten dele aan haar voortbestaan als literair personage. De casus Sapfo geeft geen antwoord op de vraag waarom het werk van schrijvende vrou-

wen uit de oudheid zo gebrekkig is overgeleverd. Belangrijke vragen rond vrouwelijke auteurs uit de oudheid en canonvorming blijven open. Is er een relatie tussen de kwaliteit van het werk en de kans op overlevering? Werd er misschien slordiger omgesprongen met het werk van vrouwen? Waarom is er van de negen namen van Griekse dichtersessen maar één bekend gebleven? Waarom zijn er geen schrijfsters uit de Romeinse tijd doorgedrongen tot de canon? Voorlopig roepen dichtersessen uit de oudheid vooral veel vragen op. Zij prikkelen de verbeelding, net als Sapfo's fragmentarische poëzie.

Mieke de Vos is redacteur van Historica. Zij studeerde Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Zij vertaalde Sapfo: Sapfo, Gedichten (Amsterdam 1999) en een bloemlezing van Griekse en Romeinse dichtersessen: Niets is zoeter dan Eros (Amsterdam 2003).

Literatuur

- Ovidius is vertaald uit de Loeb editie: J. Henderson ed., *Heroides*. Cambridge, 1977.
- G. Greer, *Slip-shod Sibyls. Recognition, rejection and the woman poet*. Londen, 1995.
- Ph. Hardie ed., *The Cambridge companion to Ovid*. Cambridge, 2002.
- F. Verducci, *Ovid's toyshop of the heart, Epistulae Heroidum*. Princeton, 1985.
- M. Williamson, *Sappho's immortal daughters*. Cambridge, 1995.

De feministische canon is niet (langer) alleen

Vrouwenstudiesbeleid: integratie en autonomie

In de beginjaren van de tweede feministische golf was de universiteit als feministisch actieterrein niet voor de hand liggend. Feministische studentes en wetenschappers achtten zichzelf bevoorrecht, en staken hun energie in de linkse studentenbeweging. Ze hadden eerst het feminisme buiten de universiteit nodig om hun feministische stellingname ten opzichte van de wetenschap te ontwikkelen en te versterken. Toch werd er al in de loop van de jaren zeventig door feministen een begin gemaakt met het tornen aan academische waarden. Beïnvloed door de kritische studentenbewegingen richtten feministen zich op de veronderstellingen van de bestaande wetenschap. De feministen aan de universiteiten realiseerden zich dat niet alleen de waarden van de dominante klasse de wetenschappen kleurden (zoals marxisten beweerden), maar ook de waarden van de dominante sekse.

In navolging van de feministische beweging werd in 1975 door de Universiteit van Amsterdam de Commissie *Women's Studies* van de Faculteit der Sociale Wetenschappen (kortweg de Commissie Grewel, naar voorzitter Annemarie Grewel) ingesteld. De Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap had naar aanleiding van de vroege feministische wetenschapskritiek het idee geopperd een leerstoel voor emancipatie in te stellen, maar hoe deze in te vullen? De Commissie publiceerde in 1976 een rapport dat werd verspreid onder alle Nederlandse universiteiten. Het rapport sprak van een seksistisch vertekende wetenschap en bepleitte een correctie vanuit *women's studies*. In tegenstelling tot het reeds in 1974 door Andreas Burnier geformuleerde idee van een aparte vrouwenuniversiteit (autonomie) was de Commissie Grewel voorstander van integratie van *women's studies* in de bestaande vakwetenschappen. Nadat de UvA in 1977 twee medewerkers voor 'vrouwenstudies' had aangesteld, werd in 1979 door hen een rapport gepubliceerd met de veelzeggende titel *Seksistische wetenschap verandert niet zomaar*. In dit rapport werden vraagtekens geplaatst bij het idee van integratie (onder meer het gevaar van een verregaande aanpassing aan de bestaande disciplines en dat van versnippering van vrouwenstudieskennis) en werd een aanzet gegeven tot nieuw beleid: het tweesporenbeleid. Vrouwenstudies zouden moeten integreren in de bestaande weten-

schappen, maar zij zouden ook een eigen plaats binnen de academie moeten veroveren. Opnieuw een idee van autonomie dus, maar nu in relatie tot integratie.

Tot op heden voeren vrouwenstudies een dubbel beleid. Het tweesporenbeleid geeft inzicht in de wijze waarop beoefenaars van vrouwenstudies zich tot de gangbare academische canon (willen) verhouden. Enerzijds willen vrouwenstudies de wetenschappen veranderen en de gangbare canon binnendringen. Kennis en standpunt van vrouwelijke wetenschappers moeten worden opgenomen in bestaande curricula en onderzoeksprogramma's, maar ook bijvoorbeeld 'vergeten' dichters. Vrouwenstudies houden dus een bepaalde epistemologische claim in (vrouwen als kennende subjecten), maar faciliteren ook de canonisering van vergeten vrouwen (vrouwen als object van onderzoek). Anderzijds hebben vrouwenstudies de ontwikkeling van een eigen discipline op het oog en is er dus sprake van canonvorming binnen vrouwenstudies zelf: er wordt een feministische canon opgebouwd waarin historische en hedendaagse feministen worden opgenomen alsmede standaardwerken van feministische theorievorming.

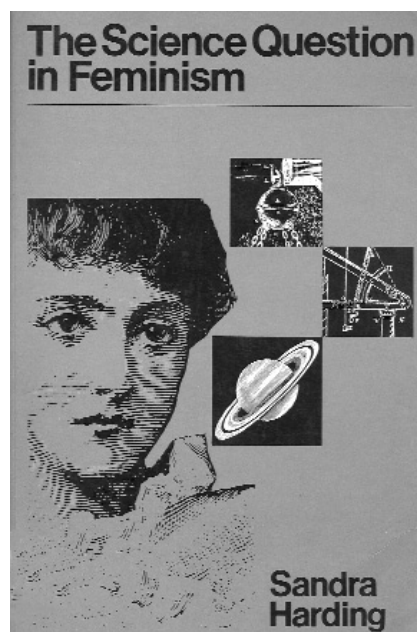
Een bepaalde mate van integratie kan gemakkelijk worden verondersteld nu vrouwenstudiesonderzoek en feministische theorie door gigantische bedrijven wordt uitgegeven en dus marktwaarde heeft. Feministische academici zijn tegenwoordig doorgedrongen tot de wetenschappelijke *mainstream*. In de woor-

den van Linda Martín Alcoff: "Jürgen Habermas heeft op Nancy Fraser moeten reageren, Jacques Derrida op Judith Butler, en John Rawls op Susan Moller Okin." De genoemde feministen zijn zowel binnen als buiten vrouwenstudies gecanoniseerd geraakt. Zij hebben carrière gemaakt binnen het feminisme en behoren tot de feministische canon. Binnen vrouwenstudies zal hun denken worden aangescherpt. Zij worden ook gezien als legitieme *sparring partners* van de heren filosofen. En dit is bijzonder te noemen, want veel vrouwen in de (wetenschappelijke) *mainstream* hebben geen achtergrond in het feminisme en zijn dan ook nauwelijks feministisch (of vrouwelijk) te noemen. Deze vrouwen positioneren zich (noodgedwongen?) als *one of the guys*.

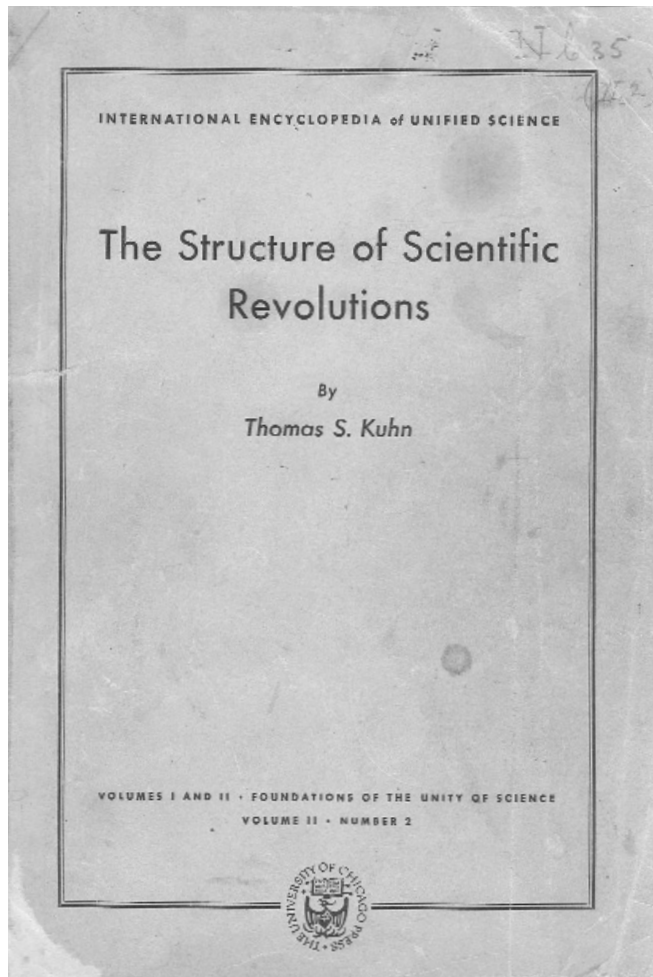
Mijn positieve waardering van de huidige situatie waarin vrouwenstudies zich bevinden, wordt niet door iedereen binnen het vakgebied gedeeld. De exacte mate van integratie zal dan ook empirisch moeten worden vastgesteld. Hoe staat de feministische canon ervoor? Deze vraag is minder rechttoe rechtaan.

Voorbij de autonomie denken

Vanuit de vroege feministische wetenschapskritiek van de jaren zeventig heeft zich inmiddels een geavanceerde feministische epistemologie ontwikkeld. Deze feministische epistemologie schopt enerzijds tegen het gangbare naïeve wetenschapsbeeld aan.

Cover van het boek 'The science question in feminism' van Sandra Harding.

Cover van het boek 'The structure of scientific revolutions' van Thomas Kuhn.

Hierin is namelijk geen plaats voor 'macht.' Anderzijds wordt onder invloed van feministisch postmodernisme beweerd dat er niet één feministische waarheid bestaat. Er bestaan meerdere feministische waarheden, deze zijn ongelijk, en kennen in- en uitsluitingsprincipes.

De *grand dame* van de feministische epistemologie, Sandra Harding, heeft in de loop van de jaren tachtig drie feministisch-epistemologische scholen onderscheiden in haar boek *The Science Question in Feminism*: het feministisch empiricisme, het feministisch standpuntdenken en het feministisch postmodernisme. Feministisch empiricisme stelt dat seksistische en androcentrische vertekeningen in de wetenschappen gevolgen zijn van wetenschapsbeoefening, waarin de wetenschappelijke methode onnauwkeurig is toegepast. De vertekeningen zijn gevolgen van 'slechte wetenschap.' Volgens Harding laat feministisch empiricisme impliciet dat instanties van slechte wetenschap slechts kunnen worden opgemerkt vanuit sociale bewegingen, zoals de vrouwenbeweging. Feministisch standpuntdenken expliciteert dit laatste wel, en beweert dat de werkelijkheid beter, oftewel minder verstoord, wordt waargenomen vanuit de posities van bijvoorbeeld vrouwen. Standpuntdenken gaat over 'alledaagse wetenschap': wetenschap bedreven vanuit dominante posities (bijvoorbeeld van mannen) levert per definitie vertekening op. Feministisch postmodernisme ten slotte legde één van de gevaren van standpuntdenken

bloot, namelijk essentialisme. Feministisch standpuntdenken hanteert een universele terminologie ('vrouwen'), terwijl er tussen vrouwen onderling grote machtsverschillen bestaan ten gevolge van bijvoorbeeld etniciteit, seksualiteit en klasse. Feministisch postmodernisme wil wetenschappelijk onderzoek funderen op solidariteit tussen wetenschappers met identiteiten die gefragmenteerd en samengesteld zijn (zoals solidariteit onder de noemer 'zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen'), teneinde universalisme en daarmee essentialisme tegen te gaan.

Als exemplarisch voor feministisch postmodernisme voert Harding het werk van Donna Haraway op. Haraway engageert zich in haar werk met de wetenschapsstudies. De wetenschapsstudies ontstonden eveneens in de loop van de jaren zeventig. De Franse Bruno Latour en de Britse Steve Woolgar publiceerden in 1976 *Laboratory Life*, de eerste zogeheten 'laboratoriumstudie' waarmee de empirische wending in het denken over kennis en kennisontwikkeling werd geconstitueerd. Latour en Woolgar beweerden dat wetenschapsfilosofen om iets te leren over wetenschap achter hun bureau vandaan moesten komen en als antropologen het lab in moesten gaan. Zij sloten aan bij wat Thomas Kuhn in de jaren zestig reeds beweerde.

Kuhn constitueerde met zijn beroemde *The Structure of Scientific Revolutions* in 1962 de historische wending in de wetenschapsfilosofie: zij die nadenken over kennis moeten hun werkkamer verlaten en de archieven in,

bepleitte hij. Voor een overzichtscursus natuurkunde moest Kuhn zich verdiepen in de natuurkunde van vóór Isaac Newton. Kuhn evenals zijn collega-natuurkundigen engageerden zich nauwelijks met de geschiedenis van hun vakgebied, want van bètawetenschappen werd verondersteld dat deze een strikt lineaire, teleologische ontwikkelingsgang hebben. Kuhn echter ontdekte dat hij de teksten van vóór Newton simpelweg niet kon lezen, en concludeerde dat het niet een soort onderontwikkelde vorm van natuurkunde betrof, waarmee hij te maken had, maar iets geheel anders. Het lesgeven heeft Kuhn op een idee gebracht: pre-newtoniaanse natuurkunde is even geavanceerd als hedendaagse natuurkunde. Het *model* dat is gebaseerd op de gedachte dat de biomedische wetenschappen zich lineair ontwikkelen (steeds meer details kennen, steeds dichter bij de waarheid komen) is ten eerste wijdverbreid (binnen de humaniora en de sociale wetenschappen wordt ook vaak met zo'n model gewerkt, en zeker in de wetenschapsbijlage van de zaterdagkrant) en ten tweede ferm ingebed in de wetenschapsfilosofie. Zelfs (de canon van) de wetenschapsfilosofie is erop gebaseerd. Maar het model is historisch inadequaar, bewees Kuhn: de (bèta)wetenschap ontwikkelt zich niet lineair maar schoksgewijs.

Degenen die de empirische wending in gang zetten, hebben het non-lineaire model van Kuhn *realistisch* genoemd en raakten erdoor geïnspireerd. Latour en de zijnen stelden: wij moeten niet alleen de archieven, maar ook het hedendaagse laboratorium in. We moeten empirisch onderzoek verrichten wanneer we uitspraken willen doen over wetenschap en kennisontwikkeling. En op basis van empirisch onderzoek werd het idee van 'autonomie' in de wetenschap aan de kant geschoven. Een wetenschappelijk feit komt nooit autonoom tot stand, maar altijd door 'media-tie' van onder meer technologie en bedrijven. Technologie en bedrijven drukken hun stempel op het uiteindelijke wetenschappelijke feit, en dienen in onze wetenschapstheorie daarom niet te worden genegeerd. Wat voor een feit geldt, geldt ook voor een wetenschappelijke discipline: wanneer er voor een bepaalde tak van wetenschap vanuit het bedrijfsleven of de universitaire wereld als geheel geen belangstelling is, zal deze een zachte dood sterven. Wetenschappelijke feiten of disciplines bestaan bij gratie van hun verbindingen met andere wetenschappelijke disciplines, de faculteit en universiteit, met buitenuniversitaire geldschietters, met bedrijven, en via media met de publieke opinie. Dit denken kan 'post-antropocentrisch' genoemd worden: van wetenschapsontwikkeling wordt niet langer een eenduidig, machtig centrum verondersteld, namelijk een kennend subject dat alle touwtjes in handen heeft en door hard, geconcentreerd en eenzaam werken de waarheid steeds dichterbij nadert. Kennisontwikkeling vindt plaats in netwerken.

In haar recente *Companion Species Manifesto* uit 2003 voert Haraway het relationele 'netwerkdelen' tot het einde door en is zij in staat verder te gaan dan een individualistische logica. In haar 'hondenmanifest' theoretiseert Haraway een *meervoudig* kennend subject. Dit is binnen de (feministische) epistemologie revolutionair.

De feministische canon is niet (langer) alleen

In vrouwenstudiesbeleid dacht men reeds in de jaren zeventig verder dan een autonome feministische discipline. Met hun dubbele beleid positioneerden vrouwenstudies zich als een speler binnen het universitaire veld; een speler die de wetenschap kritisch volgt en, tegelijkertijd, op geen enkele wijze 'zelfstandig' is. De feministische epistemologie gaat sinds kort niet langer uit van een autonoom feministisch kennend subject. En hoewel we nog steeds geneigd zijn te denken in termen van 'de' feministische canon, wil ik beweren dat ook deze niet (langer) op een autonome wijze bestaat.

'Autonomie' speelt in de wetenschap geen enkele rol, oftewel is een fictie. Dit geldt voor de (feministische) canon op twee niveaus. Enerzijds is geen enkele canon autonoom, omdat een canon tot stand komt in een netwerk van instituties. Ten tweede is het kennend subject, zoals de auteur van feministische klassiekers, een geïmpliceerd subject. Het wetenschapsonderzoek heeft de wetenschapper als een autonome kennende instantie ter zijde geschoven. Wetenschappers staan niet (alleen) in het centrum van het kenproces; het kenproces is een geavanceerde 'fabriek' waarvan de posthumane wetenschapper slechts een onderdeel is. Iets kan pas worden gecanoniseerd mits ervoor bijvoorbeeld een uitgever is gevonden. Een notoir voorbeeld hiervan is het werk van

Luce Irigaray: deze inmiddels wereldberoemde differentie-denker is jarenlang met haar manuscripten langs uitgevers gegaan, voordat zij een uitgever vond. Noch autonome disciplines, noch autonome canons, noch autonome auteurs bestaan. Bovendien is zoiets als 'de canon' niet statisch.

Wetenschapsonderzoekers hebben met het werk van Michel Foucault onder de arm laten zien dat een canon steeds opnieuw vastgesteld moet worden, en dat 'canon' in die zin een 'werkwoord' is. Steeds opnieuw wordt geconstitueerd dat wetenschapper x een leidende rol speelt binnen een bepaalde discipline.

Ik beweer hiermee niet dat er binnen vrouwenstudies geen sprake is van sterren, en van een (grote, complexe) canon. Vanuit mijn Noord-Europese perspectief kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat Judith Butler ook binnen het feminisme een ster is. En ik kan niet ontkennen dat Noord-Amerikaanse feministische theorie binnen de transnationale vrouwenstudies een grotere impact heeft dan die uit Europa, laat staan Oost-Europa of andere delen van de wereld. Op welke wijze kunnen we inzicht blijven verkrijgen in macht en sterren binnen de academie? Hoe kunnen we nog laten zien dat er binnen vrouwenstudies heus een aantal auteurs zijn die het 'winnen' van andere, en hoe kunnen we laten zien dat de feministische canon ook 'partieel en partijdig' is, net zoals andere vormen van gesitueerde kennis? Mijn antwoord luidt in navolging van Haraway: het is *de relatie van een kennend subject met de canon* die het uitgangspunt van de analyse moet zijn. Als wetenschapper verhoud ik mij tot de feministische canon, en daarmee zijn ook wij beide niet alleen. Zodra ik een tekst open met Butler ben ik 'binnen'. Ik vermoed dat deze evaluatie een generationele dimensie heeft: ik behoor tot de generatie die academisch is grootgebracht in een tijd waarin reeds een feministische canon van grote omvang en complexiteit was opgebouwd.

De feministische epistemologie mag nu post-antropocentrisch en post-humanistisch zijn, dit betekent niet dat zij minder nadruk legt op de verantwoordelijkheid van het subject voor de verhalen die zij vertelt. Het subject moet zich blijven(d) verantwoorden voor haar kennisclaims. Dat kan zij doen door zich expliciet te engageren met bepaalde categorieën zoals 'gender' of een bepaalde (bijvoorbeeld generationele) locatie. Ook kan zij blijven zoeken naar interessante, maar gemarginaliseerde auteurs en deze opvoeren op het wetenschappelijke toneel. We kunnen feministische canons 'vaststellen' door de populairste feministische auteurs en hun boeken onder elkaar te zetten. Dit doen zonder erbij te vertellen dat het een momentopname betreft, er interne machtsverschillen zijn en dat de wetenschapper de canon nodig heeft en vice versa, kan tegenwoordig niet meer. Niets in de wetenschap is autonoom en 'af'. Gelukkig maar!

Op basis van het empirische onderzoek van wetenschapsonderzoekers stelt Haraway dat we voortaan moeten *uitgaan* van de relaties van de wetenschapper en naast het post-antropocentrische karakter van kennisproductie, daarom een *post-humaan* kennend subject moeten erkennen. Post-antropocentrische wetenschapsstudies lieten reeds zien dat het menselijk kennend subject niet (langer) in het centrum van de kennisproductie staat als schijnbaar eenduidig en machtig. Het kennende subject wordt begrepen als onderdeel van een groter (institutioneel) geheel. Haraway beweert vervolgens: het post-antropocentrische kennende subject is niet langer 'alleen' (post-humanisme). 'Relationaliteit' is voor Haraway niet louter conclusie, maar wordt het uitgangspunt. Er is geen humaan subject (bijvoorbeeld wetenschapper) dat een machinaal object (bijvoorbeeld laboratorium-instrument) beheerst. 'Vanuit de empirie' en op ethisch-kritische manier gedacht, moet de relatie tussen wetenschapper en laboratorium als een twee-eenheid worden erkend.

Iris van der Tuin is als aio en junior docent verbonden aan Vrouwenstudies Letteren van de Universiteit Utrecht.

Literatuur

- Linda Martín Alcoff, 'Philosophy matters: A review of recent work in feminist philosophy', *Signs: Journal of women in culture and society* 25/3 (2000), pp. 841-882.
- Donna Haraway, 'Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective', *Feminist studies* 14/3 (1988), pp. 575-599.
- Adrienne Rich, 'Notes towards a politics of location.', *Blood, bread and poetry*. Londen, 1987, pp. 210-232.
- Iris van der Tuin, *De echo van de feministische discipline*. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam (2001).
- Iris van der Tuin, 'Voorbij het antropocentrisme: Donna Haraway.', A. Halsema en V. Vasterling (ed.), Themanummer Feministische filosofie, *Wijsgerig Perspectief* 45/1 (2005), pp. 31-41.

“Is Margaret Thatcher wel een vrouw?”

Over onzekerheid, agressiviteit en het streven naar perfectie

In juni 2002 hield ik een voordracht over Margaret Thatcher tijdens een congres over de Britse politieke persoonlijkheid in Manchester. Na afloop ontstond onder de, voornamelijk Britse, aanwezigen een verwoede discussie en tot mijn niet geringe verbazing beweerde een mannelijke hoogleraar in alle ernst dat Thatcher geen vrouw is. Later, op het ESSHC-congres te Berlijn in maart 2004, heb ik deze opmerking nog eens gehoord, ook dit keer van een man. Het bewijst maar weer een keer hoe controversieel Thatcher als eerste vrouwelijke Prime Minister in Groot-Brittannië en überhaupt in een westers land, is geweest. Maar ook is het een onderstreping van het al vaker gesignaleerde gegeven dat bij vrouwen in leidende posities al gauw hun vrouwelijkheid in twijfel wordt getrokken. Wellicht zal dit pas over gaan als er voldoende van dergelijke vrouwen (geweest) zijn.

Nu is het niet zo dat deze kritische opmerkingen over de sekse van Thatcher nergens op zijn gebaseerd. In het onlangs verschenen tweede deel van de indrukwekkende biografie van John Campbell, dat gaat over haar periode als *Prime Minister*, worden vele woorden gewijd aan haar agressieve en dominante optreden jegens haar collega-ministers, allen man. Het feit dat agressiviteit bij vrouwen eigenlijk niet wordt getolereerd heeft de twijfel aan Thatchers vrouwelijkheid versterkt.

Wat lag aan de basis van het agressieve en dominante optreden van Margaret Thatcher? Waarschijnlijk kwam het voort uit onzekerheid omdat ze zich door haar collega-ministers bedreigd voelde. En daar had ze ook wel reden toe, al heeft ze dat zelf nooit toegegeven, althans niet in haar tweedelige autobiografie, noch in haar veelvuldige mediaoptredens. Thatcher was lid van de *Conservative Party*, die niet bekend stond om haar feministische opvattingen – om het eufemistisch uit te drukken. Weliswaar was Thatcher geen eenling en hadden de *Tories* vanaf de late negentiende eeuw een traditie van politiek actieve vrouwen, maar dezen waren altijd dienstbaar geweest aan de mannelijke partijleiding en aan de voornamelijk mannelijke politici. De enkele vrouwen die een gooi deden naar het lidmaatschap van het Lagerhuis konden op veel weerstand rekenen, niettegenstaande het feit dat het eerste Britse vrouwelijke Kamerlid, Lady Astor (1919), tot de *Conservative Party* hoorde. Gedurende haar hele loopbaan heeft Thatcher

moeten toestaan dat twijfels werden geuit over haar competentie als politica. Steeds

weer moest ze aanhoren dat het geen pas gaf voor een moeder om een groot deel van haar tijd politiek actief te zijn. Als kamerlid in de jaren zestig kreeg ze ‘vrouwenonderwerpen’ toegewezen als pensioenen, volksgezondheid en onderwijs, terwijl ze zich veel liever had geworpen op harde mannenterreinen als financiën, economie en defensie. Tijdens het kabinet-Heath (1970-1974) was Margaret Thatcher minister van onderwijs, maar Heath had haar alleen maar toegelaten op die post omdat er in de tijd van de tweede feministische golf toch minstens één vrouw in zijn kabinet moest. Kortom, ze fungeerde als excuus-Truus en werd ook als zodanig door de *Prime Minister* behandeld.

In mindere mate werd Thatcher ook gediscrimineerd op grond van haar afkomst uit de lagere middenklasse. Haar vader en politieke leermeester, Alfred Roberts, was begonnen als de eigenaar van twee kruidenierszaken en geëindigd als burgemeester van zijn woonplaats Grantham in het graafschap Lincolnshire, midden-Engeland. Deze alleszins respectabele carrière viel desalniettemin qua status in het niet bij de maatschappelijke positie van een groot deel der aristocratische of daaraan gelijkwaardige leden van de leiding der *Tory-party*. Met name in haar eerste jaren als *Leader of the Opposition* (1975-1979) en als *Prime Minister* was een deel van

Het nieuwe conservatieve kabinet in 1970.

Bron: John Campbell, Margaret Thatcher. Volume one: the grocer's daughter. Londen 2001.

*Margaret Thatcher als ideale moeder, 1961.
Bron: Russell Lewis, Margaret Thatcher.
A personal and political biography.
Londen en Boston 1975.*

het Tory-kader geneigd op haar neer te kijken vanwege haar 'geringe' afkomst. Het feit dat ze al zo'n vijftienvijftig jaar getrouwd was met de rijke fabrikant Denis Thatcher, maakte het er niet beter op maar onderstreepte juist haar status van parvenu in de ogen van de conservatieve landadel. Thatcher ging overigens prat op haar afkomst en maakte deze ook politiek te gelde door zich te presenteren als kampioen van de geschoolde arbeiders en van de middenklasse. Maar toch bracht die afkomst bij haar ook onzekerheid teweeg en voedde haar drang om zich te bewijzen.

Perfect imago

Agressief optreden was één antwoord op Thatchers onzekerheid, een mateloos streven naar perfectie het andere. Vanaf het moment dat Thatcher politiek leider werd in 1975 heeft ze alles in het werk gesteld om te voorkomen dat ze politiek afgebrand zou worden. Ze wist maar al te goed dat dit gevaar levensgroot op de loer lag vanwege haar afkomst en haar sekse en niet te vergeten haar politieke denkbeelden. Ze was overtuigd ahangster van Nieuw-Rechts, dat streefde naar een harde marktgerichte benadering om de in het slop geraakte Britse economie weer op de been te trekken. Midden jaren zeventig was deze richting nog in de minderheid in de *Conservative Party* en werden de rechtse denkbeelden evenmin gedeeld door de overwegend gematigde leiding en het dito partij-kader. Gedurende haar jaren als *Leader of the Opposition*, en ook tijdens de beginjaren van haar eerste kabinet (1979-1983) dat grotendeels bestond uit politieke tegenstanders, wendde ze al haar politieke instinct aan om zich niet bloot te geven. Ze slaagde hierin goed en wist tegelijkertijd ervoor te zorgen dat reeds vanaf haar aantreden als *Prime Minister* een begin werd gemaakt met de 'Thatcherrevolutie', door een scherpe anti-inflatoire koers in te zetten via verhoging van de rentevoet en stringente bezuinigingen. Campbell gaat zover om haar eerste kabinet daarom te bestempelen als haar beste. Daarnaast zette ze een ontzagwekkend en tot dan toe voor een *Prime Minister* ongekend mediacircus in gang. Ze had speciale functionarissen in dienst die haar adviseerden omtrent haar kleding, kapsel, stemgebruik en mediapresentatie. In die presentatie werd een zorgvuldig gecultiveerd beeld naar buiten gebracht van iemand met een perfecte en gelukkige jeugd, die in het teken stond van een weliswaar ascetische en strenge, maar

zeer nuttige opvoeding, waarbij Margaret Roberts (1925) de rol speelde van de toegewijde en plichtsgetrouwe dochter. Deze dochter groeide op tot een al even capabele en plichtsgetrouwe scheikundestudente. Na kortstondig als chemica werkzaam te zijn geweest, trouwde ze met de rijke fabrikant Denis Thatcher in 1950. Dit vormde het sein voor een gelukkig huwelijk met twee schatten van kinderen, die op perfecte wijze door de Thatchers en vooral door Margaret zelf werden opgevoed. Als politica in de jaren vijftig en zestig wist Thatcher haar gezin moeiteloos te combineren met haar loopbaan. De *Conservative Party* had geen betere keuze als leider en *Prime Minister* kunnen doen dan die voor haar, omdat zij als geen ander in staat was partij en land te redden van de ondergang.

Realiteit van imperfectie

Het spreekt haast voor zich dat een dergelijk imago van perfectie niet strookte met de realiteit. Toch was het ook weer niet geheel bezijden de waarheid. Het beeld van de jeugd en studietijd zijn waarschijnlijk behoorlijk waarheidsgetrouw, alsmede dat van Margarets huwelijk met Denis Thatcher. Campbell schrijft dat hun relatie een der weinigen was die beter werden naarmate ze langer duurden. Toen Margaret aantrad als *Prime Minister* in 1979 was Denis, die ongeveer tien jaar ouder was dan zij, net met pensioen gegaan. Hij had toen tijd te over om te fungeren als '*male political consort*' en heeft die rol ook met volle overgave vervuld. Denis heeft Margaret zowel fysiek - door haar te vergezellen op haar vele reizen en bij openbare bijeenkomsten - als mentaal bijgestaan. Zij die hem voorstelden als een schertsfiguur en een Jan Doedel hebben beslist ongelijk.

Anders is het gesteld met de positie van Margaret Thatcher als moeder. Dochter Carol heeft zich in haar biografie van haar vader en in de media nogal kritisch uitgelaten over haar beide ouders als opvoeders; met name over het feit dat Denis en Margaret toch wel erg vaak van huis waren en überhaupt niet veel kaas leken te hebben gegeten van de opvoeding van jonge kinderen. John Campbell is zo mogelijk nog kritischer over het moederschap van Margaret Thatcher, mede op grond van andere bronnen. Weliswaar vecht een andere biograaf, Brenda Maddox, de kritiek op het moederschap van Thatcher aan, maar haar argumentatie is niet erg overtuigend. Het blijft moeilijk om zich een gelukkig en hecht gezin voor te stellen in een situatie waarbij de kinderen hoofdzakelijk zijn opgevoed door kindermisjes en op kostscholen.

Iets anders is of men Thatcher moet kritiseren vanwege haar falend moederschap. Er is inmiddels genoeg literatuur uit de historische en sociale wetenschappen beschikbaar om te weten dat de combinatie van loopbaan en

gezin in de jaren vijftig en zestig allesbehalve een gemakkelijke taak was. Niet voor niets waren de meeste Europese politica's in die tijd ongetrouwd en/of zonder jonge kinderen. Blijft de vraag waarom Thatcher er niet voor uit wilde komen dat de combinatie haar in feite zwaar viel. Dat valt enerzijds terug te voeren op haar conservatieve overtuiging, waarin het kostwinner-huisvrouwmodel werd gepropageerd, hetgeen niet strookte met de realiteit van betaald werkende moeders. Thatcher is er nooit goed in geslaagd de inconsistentie tussen haar eigen positie en die van het ook door haar beleden ideaal van de fulltime huisvrouw en moeder op te lossen. Anderzijds heeft het te maken met haar onzekerheid, die zich vertaalde in een streven naar perfectie en vooral naar een perfect imago. Een slovede moeder, die het allemaal niet rondgebreed kreeg leek minder krachtig dan een *superwoman*. En als *superwoman* wilde ze overkomen, om haar positie van *Prime Minister* zo sterk mogelijk te laten zijn. Was Thatcher een sterke *Prime Minister*? Ze was in ieder geval - hier zijn vriend en vijand het over eens -

Margaret Thatcher achter de kaptafel, 1974.

Bron: Russell Lewis, *Margaret Thatcher*.

A personal and political biography. Londen en Boston 1975.

een van de invloedrijkste Britse *Prime Ministers* van de twintigste eeuw. Een waardeerend oordeel over haar verrichtingen is minder goed te geven. Vast staat dat ze definitief een einde heeft gemaakt aan de dominante en schadelijke positie van de vakbonden in het Verenigd Koninkrijk. Van de andere kant waren de vakbonden toch al op hun retour vanwege de scherpe recessie die was uitgebroken vanaf begin jaren tachtig, wat resulteerde in fabriekssluitingen en hoge werkloosheid. Niet de minste onder de Britse historici, Peter Hennessy, heeft in positieve zin gesproken over het feit dat Thatcher een fors begin heeft gemaakt met het aloude conservatieve ideaal van de *property owning democracy*, door de massale verkoop van huurwoningen aan kleine eigenaren en de verkoop van aandelen onder de lagere en middengroeperingen. Tevens is onder haar premierschap een fikse start gemaakt met de verschuiving van de balans van de publieke naar de private sector doordat grote staatsondernemingen werden geprivatiseerd. Met dit laatste was ze overigens niet uniek, want het paste in een internationale trend in de jaren tachtig; wel was ze een der voortrekkers in deze trend. Ook is het zo dat na een zwak begin, midden jaren tachtig, onder haar tweede kabinet, een periode van economische hoogtij aanbrak, met lage inflatie- en hoge groei cijfers. Maar de vraag is nog altijd – en daar zijn de meeste historici en economen nog niet uit – of er niet een te hoge prijs voor de economische hervormingen is betaald, met name omdat Groot-Brittannië gedurende haar gehele regeerperiode kampte met een aanzienlijke werkloosheid en de groei van een sociale onderklasse tengevolge van de scherpe bezuinigingspolitiek. Thatcher is verweten dat ze over deze nadelen te gemakkelijk heenstapte, wat bijdroeg aan haar imago van hardheid. Ook heeft ze grote fouten gemaakt. Volgens Campbell is een der belangrijkste geweest dat ze tegen de meerderheid van haar collega-ministers in 1985 weigerde om haar land te laten toetreden tot de *European Exchange Rate Mechanism* (ERM), het systeem van vaste wisselkoersen tussen de landen van de Europese Unie. Dit verzet heeft ze volgehouden tot vlak voor haar aftreden in november 1990 en het kostte haar het ontslag van twee van haar trouwste ministers, respectievelijk dat van minister van financiën Nigel Lawson in 1989 en dat van minister van Buitenlandse Zaken Geoffrey Howe in 1990.

Waarschijnlijk is haar langdurige weigering tot toetreding economisch ongunstig geweest, al is deze kwestie omstreden.

Het ontslag van Lawson en Howe was overigens slechts gedeeltelijk ingegeven door inhoudelijke motieven. Minstens zo belangrijk was dat de beide heren niet langer konden omgaan met haar dictatoriale gedrag. Met name na Thatchers overwinning in de Falklandoorlog van voorjaar 1982, die haar grote populariteit opleverde, verloor ze de realiteit uit het oog. Haar opgekropte frustratie kwam naar buiten in de vorm van een onevenwichtige verwaandheid. Aanvankelijk niet zonder succes, heeft haar dominante gedrag er niettemin uiteindelijk toe geleid dat ze in november 1990 gedwongen werd af te treden, een voor haar traumatische ervaring waar ze nooit overheen is gekomen.

Het zou absoluut onjuist zijn de leiderschapsstijl van Thatcher slechts als agressief en dominant te betitelen. Diverse malen is opgemerkt dat ze tegen haar naaste omgeving, haar personeel en staf, juist heel aardig en voorkomend was. Bovendien kon ze ook spelen met haar vrouwelijke charmes als het zo uit kwam. Ze zag er altijd tiptop uit en aarzelde niet bij bepaalde mannen flirtgedrag te vertonen. Met name de Franse president Mitterrand, overigens volop een *womanizer*, schijnt nogal van haar gecharmeerd te zijn geweest. En vergeet ook niet Thatchers grote Amerikaanse vriend, president Ronald Reagan, met wie ze het buitengewoon goed kon vinden. Toch hebben in de beeldvorming naar buiten de agressiviteit en hardheid – en daarmee haar ‘onvrouwelijkheid’ – het gewonnen van haar ‘aardige, vrouwelijke’ kant. Waarschijnlijk omdat een ‘mannelijke’ Margaret Thatcher inspeelde op bestaande vooroordelen over topvrouwen als kenauus.

Betekenis

Het finale oordeel – zo dit ooit gegeven kan worden – over Thatchers betekenis als *Prime*

Minister zal nog wel ettelijke jaren op zich laten wachten. Wel is nu al te zeggen dat ze ongelooflijk belangrijk is geweest voor de vrouwelijke sekse. Ook door feministen is het verwijt aan Thatcher gemaakt dat ze zich ‘mannelijk’ gedroeg, waarbij behalve haar hardheid en agressiviteit tevens het feit telde dat ze zich niet solidair opstelde ten aanzien van haar eigen sekse. Zo stond ze bepaald niet bekend om haar gerichtheid om andere vrouwen te helpen in hun loopbaan. Kennelijk paste een solidaire houding naar andere vrouwen toe niet in het streven naar kracht en perfectie van Margaret Thatcher. Veelbetekenend is ook dat ze bij haar aantreden zei zichzelf niet te zien in termen van ‘eerste vrouwelijke *Prime Minister*’: met andere woorden, een dergelijk ‘feminisme’ – voor haar synoniem met zwakheid – stond ver van haar af.

Dit is allemaal waar, maar evenzeer geldt dat ze juist door het feit dat ze weliswaar geen perfecte, maar dan toch wel een sterke en invloedrijke *Prime Minister* was, veel heeft betekend voor haar eigen sekse. Ze heeft door haar *performance* voorgoed een einde gemaakt aan het ingesleten idee dat vrouwen en politiek een contradictio in terminis is. Het lijkt niet toevallig dat er na haar nog enkele belangrijke politica's in West-Europa en de Verenigde Staten zijn geweest (Gro Harlem Brundtland in Noorwegen, Madeleine Albright en Condoleezza Rice in de Verenigde Staten). Bovendien heeft er in haar eigen land een doorbraak van het glazen plafond plaatsgevonden in de vorm van een toename van vrouwen op leidinggevende posities in diverse sectoren van politiek, overheid en bedrijfsleven in de jaren negentig, die door de historicus Martin Pugh rechtstreeks wordt teruggevoerd op de wegbereiding door Margaret Thatcher. Zo is het ‘mannelijk’ gedrag van Thatcher toch niet zonder voordeelen gebleken.

Anneke Ribberink is verbonden aan de sectie Nieuwste Geschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Literatuur

- Anneke Ribberink, ‘“I don’t think of myself as the first woman Prime Minister”: Gender, identity and image in Margaret Thatcher’s career’, R. Tøye en J. Gottlieb ed., *Making reputations. Power, persuasion and the individual in modern British politics*. Londen, 2005.
- Anneke Ribberink, ‘Schijn of werkelijkheid. De loopbaan van Margaret Thatcher nader bezien’, *Nieuwste Tijd, kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis* 3/4 (2004), pp. 55-67.
- John Campbell, *Margaret Thatcher, volume 1, The Grocer’s daughter*. Londen, 2000. *Volume 2, The Iron Lady*. Londen, 2004.
- Brenda Maddox, Maggie. *De creatie van de Iron Lady, Margaret Thatcher*. Amsterdam/Antwerpen, 2004.
- Peter Hennessy, ‘A Tigres surrounded by Hamsters: Margaret Thatcher, 1979-1990’, Idem, *The Prime Minister, The Office and its Holders since 1945*. Londen, 2000, pp. 379-436.
- Martin Pugh, *Women and the Women’s Movement in Britain, 1914-1999*. Houndmills, 2000.
- Carol Thatcher, *Below the Parapet. The biography of Denis Thatcher*. Londen, 1996.
- Margaret Thatcher, *The Downing Street Years*. Londen, 1995.
- Margaret Thatcher, *The Path to Power*. Londen, 1995.
- Jane Pilcher, ‘The Gender Significance of Women in Power. British Women Talking about Margaret Thatcher’, *The European Journal of Women’s Studies* (1995), pp. 493-508.

Wetenschap Els Witte

“Na mijn promoveren aan de Universiteit van Gent werd ik door historica De Bock-Doehard naar de jonge Vrije Universiteit Brussel gehaald. Zelf was zij decaan van de faculteit Letteren & Wijsbegeerte, en zij zorgde er bij de uitbreiding van de faculteit halverwege de jaren zeventig voor dat er doelbewust vrouwen werden aangenomen. Op de jonge universiteit werkten relatief meer vrouwen dan op oudere universiteiten, waardoor vrouwen meer zichtbaar waren. Door haar kregen vrouwen de kans om bestuursfuncties aan de universiteit te bemachtigen. Hierbij werd zij overigens gesteund door de mannen en het progressieve klimaat op de universiteit, waardoor vrouwen de kans kregen om hoger op te komen.

De Bock-Doehard gaf mij het eerste zetje in mijn bestuurlijke carrière en zij stimuleerde mij. Vooral in de beginperiode is dit enorm belangrijk geweest. Door deze eerste kans heb ik in openvolgende raden van bestuur gezeten, ben ik decaan geworden van de faculteit en kon ik uiteindelijk de eerste vrouwelijke rector worden van de Vrije Universiteit Brussel. Dat zij halverwege de jaren zeventig al de weg vrij heeft gemaakt voor vrouwen in bestuurlijke functies is bijzonder, vooral als je beseft dat tegenwoordig bestuursraden van bedrijven en universiteiten nog steeds worden gedomineerd door mannen.”

“Op de jonge universiteit werkten relatief meer vrouwen dan op oudere universiteiten”

Politiek en bestuur

Agnes Jongerius

“Ik geloof niet zo in helden en heldinnen, ik word geïnspireerd door grote en kleine mensen die echt zijn. Mijn interesse voor

de beweegredenen van gewone mensen lag aan de basis van mijn keuze om Sociaal Economische Geschiedenis te gaan studeren. En als ik praat over gewone mensen, dan vallen voor mij ‘grote’ vrouwen daaronder. Ik vind in de geschiedenis de grote processen belangrijker dan slechts losse gebeurtenissen of personen. Ook de emancipatie van vrouwen valt voor mij onder deze belangrijke processen. Je zou dus kunnen zeggen dat ik als voorbeeld de grote en kleine namen uit de emancipatiebeweging zie. Ook nu nog moeten we beweging maken, we moeten het verhaal van vrouwen in hun kracht laten zien. Ik ben altijd verbijsterd als er wordt gezegd dat de emancipatie klaar is. Men moet naar de feiten kijken, het opleidingsniveau van vrouwen is zeer hoog, er is veel talent, maar er zijn te weinig mogelijkheden om te kunnen werken. Vooral allochtone vrouwen hebben het zwaar. Ik zat begin jaren tachtig in de universiteitsraad en daar was een discussie over positieve discriminatie voor vrouwen, nu is die discussie er voor allochtone vrouwen. Ik steun positieve actie, ik vind dat vrouwen elkaar moeten helpen om vooruit te komen.”

“Ik geloof niet zo in helden en heldinnen.”

Politiek en bestuur

Annie Brouwer-Korf

“Een echt icoon heb ik niet, maar er zijn wel vrouwen die ik heel bijzonder vind. Eén van de vrouwen voor wie ik altijd grote bewondering heb gehad is Hilda Verwey-Jonker. Ik ben zelf in 1946 geboren en zij promoveerde al in 1945 op armoedevraagstukken op lokaal niveau. Voor mijn generatie was het best normaal dat je ging studeren. Ik ben opgegroeid met het idee dat ik zelf de kost moest verdienen, maar zij

groeide op in een andere generatie, die van mijn moeder. Verwey-Jonker heeft voor zichzelf een ander milieu gecreëerd. Zij heeft haar eigen carrière gemaakt. Dat spreekt mij aan, des te meer omdat ik merk dat er in de huidige generatie van jonge werkende vrouwen een trend is om de carrière als minder belangrijk te zien en ik zie dat als een teruggang. Verwey-Jonker heeft met haar betrokkenheid bij de maatschappij veel kunnen bewerkstelligen. Ik ben haar gaan volgen in mijn tijd als wethouder van sociale zaken in Nijmegen toen ik werkte met minima. Haar strijd tegen de armoede in Nederland door middel van haar wetenschappelijke werk, haar werk voor de PvdA en voor de Sociaal-Economische Raad is van grote betekenis geweest. Ik vind haar een interessant voorbeeld.”

“Een echt icoon heb ik niet, maar er zijn wel vrouwen die ik heel bijzonder vind.”

Beeldende kunst

Ans Markus

“Ik ben gaan schilderen vanuit mijn eigen onzekerheid. Nu ik zelf door mijn schilderijen een gevoel van eigenwaarde heb ontwikkeld, zie ik veel vrouwen om mij heen die dezelfde

kwetsbaarheid hebben. Een groot voorbeeld voor mij is Oprah, omdat zij in alle openheid veel dingen aan de kaak stelt. Als ik schilder, ben ik ook met de gevoelens bezig die zij in haar programma's behandelt. Oprah legt persoonlijke verhalen bloot en bespreekt onderwerpen als discriminatie, huiselijk geweld, eenzaamheid en contactproblemen. Haat, liefde, verdriet, onmacht, allemaal gevoelens die zij bespreekbaar heeft gemaakt komen in mijn schilderijen ook terug. Zij doorbreekt taboes. Dat doe ik met mijn schilderijen natuurlijk niet direct, maar het gaat om de gevoelens die zij met haar programma's en ik met mijn schilderijen probeer door te geven. Het persoonlijke verhaal achter de schilderijen spreekt mensen aan. Ik merk dat zowel mannen als vrouwen op mijn schilderijen reageren met emotie. Een andere vrouw, een vanuit mijn beroep gezien misschien meer voor de hand liggende naam, is de Mexicaanse schilderes Frida Kahlo die mij om dezelfde redenen inspireert als Oprah. Ook zij deed haar werk met passie en schilderde hartstochtelijk. Zij legde haar gevoelens bloot en dat gaf zij door aan anderen. Dat hoop ik ook met mijn schilderijen te doen.”

“Ik ben gaan schilderen vanuit mijn eigen onzekerheid.”

“The girl can’t help it”

Vrouwen in de internationale popmuziekcanon

Vrouwen zijn traditioneel goed vertegenwoordigd in de populaire muziekwereld die rond 1890 in New York werd georganiseerd als commerciële bedrijfstak. Ze hoefden zich niet in te vechten of dubbel te presteren. De aanwezigheid van vrouwen is in de entertainmentwereld immers onmisbaar. Hun rol was echter beperkt tot die van dansende en/of zingende blikvanger. Alleen de spotlights van het moment en de cijfers van het boekjaar tellen in de showbizz. In die wereld zonder geschiedenis waren artiesten inwisselbaar, liedjes wegwerpproducten. Niemand had het in die context over ‘kunst’, laat staan over ‘canon’.

Vocalisten zijn niet altijd de sterren van de pop geweest. Het ging het publiek in de eerste plaats om de liedjes. Van de hits bestonden altijd meerdere uitvoeringen. Zelden werd een bepaalde *song* exclusief geassocieerd met één performer. *Songwriters* waren de helden van de vooroorlogse pop, zoals Irving Berlin, George en Ira Gershwin en Cole Porter. Vrouwelijke *songwriters*, zoals Kay Swift, vriendin van George Gershwin, bleven meer op de achtergrond.

Het duurde tot 1925 voordat er een naturel stemgeluid uit de speakers van grammofoon en radio kwam. Hoge vrouwenstemmen kwamen het slechtst over. In 1933 werden de elektrische microfoons op de podia geïntroduceerd. Door de intiemere stijl van ‘microfoonzingen’ oftewel *croonen*, werd de persoonlijkheid van de zanger sterker benadrukt en nam de betrokkenheid van de luisteraar bij de vocalist toe. In 1941 begon tijdens een syndicaats-

staking van radio-orkestmusici de versnelde opmars van de vocalisten naar het centrum van de aandacht. Frank Sinatra was de eerste met een fanbasis van uitzinnige tienermeisjes.

Teenagers waren doorslaggevend bij de culturele revolutie van Amerika, *rock-’n’-roll*. Daarmee kwam een voor de *mainstream* nieuwe energie van symbolische rebellie los. De onmiskenbare *power* daarvan was voor buitenstaanders het meest bedreigend als ze belichaamd werd door zwarte mannen, zoals Little Richard en Chuck Berry. Daarna kwamen de witte mannen die zwart probeerden te klinken en bewegen, zoals Elvis Presley en Jerry Lee Lewis. Zwarte vrouwen waren groot geweest in de *rhythm-and-blues*, maar zwarte meisjes braken in de *rock-’n’-roll* niet door. Witte zangeressen als Brenda Lee en Connie Francis markeerden de overgang naar brave ‘tiernermuziek’. Een belangrijke commerciële slag werd tussen 1959 en 1963 binnengehaald door de *girl groups*. Hun repertoire, *sound* en *look* werden niet door henzelf bepaald. Slechts één *girl group* zangeres is bekend gebleven: Diana Ross. Zij was getrouwd met haar platenbaas, Berry Gordy van Motown.

Serieuze zaak

In 1964 werd Groot-Brittannië het tweede belangrijkste popproducerende en -exporterende land. De Britse popgroepen van *working class* herkomst speelden aanvankelijk de *rock-’n’-roll*-hits noot voor noot na. In Londen waren witte *rhythm-and-blues* bands actief. Dat was een middle class en kunstacademie-aangelegenheid. Uit dat amalgaam ontstond de Britse *beat*sound. Beatgroepen bestonden uit vier of vijf jongemannen met (deels) zelfgeschreven repertoire. Op die manier waren ze ook verzekerd van een inkomen als ze niet optraden. De muzikanten zagen het gewoon als werk in de amusementssector, leuk, voor zolang het duurde.

Toen Bob Dylan, de *folk*-zanger met een groot muziekhistorisch besef en dito talent voor tekstschrijven, in 1965 met een rockband ging werken, gingen popmuzikanten zichzelf seri-

*Tina Turner in 1969.
Tina Turner was de enige zwarte
contemporaine vrouw die rond 1970 door
Rolling Stone werd gepromoot.
Bron: Nik Cohn,
Awopbopaloobop alopbamboom:
pop from the beginning. St.Albans 1970.*

eus nemen en denken aan een carrière in de muziek. The Beatles hielden in 1966 op met touren en stopten alle creatieve energie in langspeelplaten. Singles bleven een commerciële noodzaak, maar werden een artistieke bijzaak. In Amerika was Brian Wilson van de Beach Boys al eerder zo gaan werken. Popmuziek steeg er aanmerkelijk door in aanzien.

Een scala van ongehoorde en onwaarschijnlijke muzikale en buitenmuzikale normen, waarden, betekenissen, identiteiten, expressie- en presentatievormen zat eraan vast. Popmuziek was immers geworteld in de volkse ‘outsider’ genres *blues* en *country*, *soundtracks* van sores als alcoholisme, armoede en verlating; in politiek geëngageerde *folk*, waar discriminatie van zwarten en vrouwen niet werd getolereerd en het cynisme van macht en kapitaal aan de kaak werd gesteld; in grootstedse dansmuziek die teruggaat op *jazz* en *swing* en een gevoel van totale euforie kan veroorzaken, gepaard met de roes van drugs, drank en losbandigheid; in de zwarte kerkmuziek, *gospel*, die grote invloed had op de zang in de popmuziek. Tegelijkertijd

*Fanny, de eerste vrouwenrockgroep die
een single in de Top-40 had.
Bron: Reebee Garofalo, Rockin’ out.
Popular music in the USA.
Upper Saddle River 2004.*

was de popmuziek van de jaren zestig dé trendy hitparademuziek. De ambachtelijke tradities en beproefde trucs van de professionele *songwriters* van weleer werden dan ook niet zomaar overboord gezet. Het drie-minutenliedje bleef de standaard.

Popmuzikanten verdiepten zich in hun fascinerende muzikale *roots*. Ze selecteerden hun eigen favorieten, adopteerden rolmodellen en werden geïnterviewd over hun invloeden. Amateuristisch en onsystematisch werd een geschiedenis en een canon geconstrueerd waarin mannen prominent waren. Met hun hang naar een geïdealiseerd verleden en geloof in het romantische kunstenaarschap, liepen popmuzikanten het gevaar *drop-outs* te worden; sommigen deden dat bewust.

Critici en criteria

Volgens het in 1967 opgerichte Amerikaanse muziekblad *Rolling Stone* bracht de *counterculture* rock de eerste Amerikaanse populaire muziek voort die publieksvriendelijkheid niet op de eerste plaats stelde. Als synthese van een veelvoud van muzikale wortels maakte de uitsluitend in de muziek zelf geïnteresseerde rockband een nieuw soort autonome kunst. Een vrouw werd daar het eerste icoon van: Nico, zangeres van The Velvet Underground uit New York, vriendin van Andy Warhol, de architect van de *pop art* en inspirator van de *art pop*. Voor haar echter geen canonplaats zoals voor haar bandgenoten John Cale en Lou Reed.

Behalve het organische groepsidde, was ook het samenwerken zonder onderlinge hiërarchie heel belangrijk. Een voor de hand liggende strategie voor vrouwen die in een rockband wilden, was de rol van *'one of the boys'*. Janis Joplin was niets liever dan dat. Popkroniekschrijver Nik Cohn vond haar meer talent hebben dan Jim Morrison van The Doors en minstens zo intrigerend als Frank Zappa. Onmiddellijk na haar dood in 1970 schreef hij: "At her best she was really something. She [...] looked like a big tough woman. On stage, she drank straight from the bottle and stomped, did the grind. She cussed a lot and her voice was raucous, full of strength and guts. Sometimes she sounded brutal and sometimes hurt, and she would pick her songs up to annihilate them, leave them crippled ever after. Face all twisted and sweating, she was so intense that she might burn you and, when she was good, you wanted to protect her forever." Het prototype van de authentieke rock *chick* stond in één klap in de verf.

Rolling Stone promoveerde in die tijd ook Grace Slick van de psychedelische rockgroep Jefferson Airplane, en Tina Turner, van de ouderwets stromende *rhythm-and-blues*act The Turner Revue. Joplin, Slick en Turner zongen andermans *songs*. Het was duidelijk dat rockcritici (nog) geen *songwriter*-capaciteiten van vrouwen verwachtten.

Soft rock als vrouwelijk genre

Begin jaren zeventig gebruikten vrouwen de alternatieve route van de *soft rock* om als *songwriters* de popmuziekwereld in te komen. *Soft rock* was het domein van artiesten die geworteld waren in de *folk*. Het voordeel van de *soft rock* was dat het rock was, dus kon rekenen op aandacht van de critici. Het genre was echter kwetsbaar in de popkritiek juist omdat er

zoveel vrouwen actief in waren. Veel *soft rock*-vrouwen waren merkbaar beïnvloed door de vrouwenbeweging die toen op haar hoogtepunt was en emancipatie-*overkill* zit de muzikale appreciatie eerder in de weg.

Introspectieve 'eerlijkheid', idealisme en intieme ontboezemingen kenmerken de periode van de *soft rock*. Mannen en vrouwen waren in deze hoek van de popmuziek opvallend 'gelijk' en hoefden zich niet anders, stoerder, voor te doen dan ze waren. Ook *soft rock* was een overwegend wit genre. Joni Mitchell stond aan de top in de *soft rock*. Ze was bevriend met alle 1969-Woodstockartiesten en had daar zelf ook opgetreden. *Soft rock* werd een steeds bredere uitvalsbasis. Carole King en Carly Simon die *songs* hadden geschreven voor *girl groups* traden nu zelf als solisten voor het voetlicht. De nachtclubzangeres Helen Reddy had in 1972 een hit met het feministische liedje *I am Woman*. Heel verschillende artiesten als Melissa Manchester, Bonnie Raitt en Linda Ronstadt vonden onder de noemer *soft rock* hun draai. Het was zowel op het podium als daarbuiten geen probleem om zelf samen te werken met mannen.

Eigen niche

Dat was het wel voor de groep Fanny, legendarisch als wegbereider van de vrouwenrockband. Fanny werd in 1969 gecontracteerd door Reprise en scoorde in 1971 een top-40 hit met *Charity Ball*. Fanny werd in de muziekindustrie beschouwd als een buitenbeentje, 'niet slecht, voor meisjes'. De vrouwenbeweging kon er niets mee, want de groep deed precies wat feministen verafschuwden: zich op de bestaande voorwaarden invechten in een mannenbolwerk. De Runaways en de Go-Go's profiteerden later van Fanny's moeizame pionierwerk.

Een van de oprichtsters van Fanny, June Millington, werd de seksistische mentaliteit in de popindustrie zat en verliet de groep in 1973. Rond die tijd begon het begrip 'vrouwenmuziek' een eigen leven te leiden. Olivia Records was een van de eerste gespecialiseerde platenlabels op dit gebied. Het uitsluitend door vrouwen, meestal vrijwilligers, gerunde label, slaagde er met gerichte inspanningen in een nichemarkt te creëren. Verkoop ging via postorder, bij concerten, in vrouwenboekhandels. June Millington werd sessiemuzikante voor Olivia Records en bouwde op haar eigen voorwaarden haar tweede muzikale carrière op.

In het begin overheerste het gevoel van bevrijding en opluchting. Hitparade-eisen konden zonder meer overboord, net als stereotype rollen. Vrouwen stortten zich op rockinstrumenten als drums en basgitaar. Het circuit breidde zich uit en werd internationaal. Er werd een overkoepelend netwerk opgericht voor de distributie en er kwamen gespecialiseerde boekingskantoren. Vrouwenmuziek leverde geen popsterren op, maar was wel een veilige plek voor het vieren en bevestigen van vrouwelijke identiteiten. Interne ideologische strijd, onenigheid over de te volgen strategie, plus de verzadiging van de markt waren de oorzaken van het uiteenvallen van de vrouwenmuziekbeweging rond 1980.

Ook in Europa ontstonden in de jaren zeventig initiatieven voor en door popvrouwen. Heel praktisch waren de workshops om in een niet-intimiderende omgeving met de technische aspecten van popmuziek maken om te leren

gaan. In Nederland bestond een apart optreedcircuit in vrouwencafés. In de zomer van 1981 vond in West-Berlijn een driedaags festival plaats als vlootshow van de Europese vrouwenpop, Venus Weltklang. Hier bleek dat vrouwen in Europa anders met popmuziek bezig waren dan de Amerikaanse feministen, minder streng in de leer. Er speelden op Venus Weltklang ook mannen in overwegend vrouwenbands, vooral als drummers en sologitaristen. Niet iedere vrouw op het podium droeg haar seksuele identiteit nadrukkelijk uit en ook het publiek was gewoon gemengd. Venus Weltklang was eenmalig, maar de instroom van vrouwen in de popmuziek was niet meer te stuiten.

Postmoderne ironie

Deze ontwikkeling werkte vooral door in de kringen van *punk* en *new wave* die in het algemeen voor beginnende muzikanten, en in het bijzonder voor vrouwen, aantrekkelijk waren. Het waren interessante muzikale voorhoedes die veel aandacht van de media kregen. Zo werd de New Yorkse *punk*-dichteres/zangeres Patti Smith een icoon. Zij was bevriend met iedereen die er in avant-gardistische hoek toe deed. Tegelijkertijd begonnen nieuwe Britse bands openlijk te flirten met de commercie. Het televisiestation MTV (1981) werd het belangrijkste promotieplatform. Vrouwelijke artiesten profiteerden schaamteloos van het toegenomen belang van het beeld.

De afbraak van de hegemonie van rock ging inmiddels gestaag door. *Rap* en *dance* en allerlei mengvormen werden de nieuwe commerciële *sounds*. Tegelijkertijd kwam er een speels-feministische attitude in de pop en een ironiserende kijk op archetypen uit het popculturele verleden. Het type Jayne 'The girl can't help it' Mansfield, platinablond, veel *lichaam*, beleefde een glorieuze comeback in de persoon van Debbie Harry, zangeres van Blondie. Zij was op haar beurt het rolmodel van Madonna die in 1984 doorbrak en de eerste vrouwelijke superster was die een hele generatie tienermeisjes als fanbasis kreeg. Cyndi Lauper schreef en zong het liedje van die generatie, *Girls just wanna have fun*. Het woord 'girl' zou in de jaren negentig een sleutelbegrip worden.

Girls in soorten en maten

De laatste expliciet feministische Amerikaanse vrouwenmuziekbeweging was Riot Grrrl (1990-1993). Anders dan voor de eerste feministische vrouwenmuziekgolf, hadden de *mainstream* media veel belangstelling voor Riot Grrrl. Uit hun gedachtegoed, creatieve *output* en podiumwerk kwam een gelaagde constructie van 'girlness' voort, zoals voormalig Riot Grrrl Gayle Wald heeft beschreven. Liz Phair pikte die energie op, bracht in 1992 de cassette *Girly Songs* uit, brak in 1993 door op Matador Records en werd grondlegster van het muzikale fenomeen met het etiket *angry young women*, talentvolle en ideeenrijke meiden die zich onafhankelijk opstellen en uitstralen dat ze zich niets meer wijs laten maken. 'Girlness' heeft veel popvrouwen beïnvloed in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en ver daarbuiten. De Nederlandse Anouk bijvoorbeeld staat in die assertieve traditie.

Ten tijde van Riot Grrrl kwam het fenomeen rockband sterk terug met *grunge*. Kurt Cobain wilde weduwe Courtney Love trok

midden jaren negentig de aandacht van de wereldpers met haar vrouwenband Hole. Een golf van Amerikaanse rockzangeressen betrad vervolgens met attitude het podium. In 1996 werden de zes topposities qua cd-verkoop ingenomen door acts die helemaal bestonden uit of werden aangevoerd door vrouwen. De Amerikaanse muziekers doopte 1996 tot het Jaar van de Vrouw.

Een van die succesvrouwen, Sarah McLachlan, zette in 1997 het reizende vrouwenpopfestival Lilith Fair op de rails onder het motto 'A Celebration of Women in Music'. De eerste editie was meteen de best bezochte concerttour van dat jaar. De rollen waren omgedraaid. Als klap op de vuurpijl bracht *Rolling Stone* in november 1997 naar aanleiding van haar dertigjarig jubileum het themanummer 'The Women of Rock' uit. Drie generaties popvrouwen staan op de cover: Tina Turner, Madonna en Courtney Love. Tegelijkertijd bracht *Rolling Stone* het boek *Trouble Girls* uit met de Britse rock *singer-songwriter* P.J. Harvey op de cover. Dit is tot nu toe de meest omvangrijke staalkaart van vrouwen in de pop. Ook het Amerikaanse popblad *Spin* (opgericht in 1984) bracht in november 1997 een vrouwen-special, 'The Girl Issue'. Daar lag het accent op relatief nieuwe artiesten en absolute nieuwkomers, zoals de 20-jarige Fiona Apple, MTV's *Best New Artist* van dat jaar, die op de cover staat. In Groot-Brittannië domineerden de Spice Girls met hun strijdkreet 'girl power!'. Britney Spears brak in 1998 door. Bij de Grammy Awards van 1999 domineerden de vrouwen weer, zodat het tweede Jaar van de Vrouw binnen één decennium werd uitgeroepen. De diversiteit nam zowel bij de *performers* als de genres opvallend toe, en de laatste muren tussen de genres leken afgebroken. Madonna (1958) doorbrak al vele taboes en ten slotte ook de leeftijds- en moederschapsdiscriminatie. Gwen Stefani, voorheen van No Doubt waarmee zij in 1996 de hit *Just a girl* had, werd een wereldster als solozangeres annex Jayne Mansfield-pastiche. Ook in de compromisloze cultmuziek staat een vrouw, Björk, aan de top.

Finale

Een dansende en/of zingende blikvanger (wilen) zijn is nog altijd de snelste weg naar

Sarah McLachlan, oprichtster van en drijvende kracht achter het vrouwenpopfestival Lilith Fair.
Bron: Aloha, april 2004.

Cover van het Nederlandse poptijdschrift OOR, 12 augustus 1981, met een uitgebreid verslag van het vrouwenpopfestival 'Venus Weltklang' in West-Berlijn van juli 1981.

supersterendom, maar niet meer de enige. Steeds minder dwingend werd de combinatie van *performer*-schap en auteurschap in één persoon. Dat was de verdienste van vrouwen, van Janis Joplin tot Madonna. Nergens was het idee van kunst(enaarschap) en canon zo

belangrijk als in de witte wereld van de rock. Popmuziek veroverde daardoor een 'hogere' culturele ruimte. Het effect daarvan voor vrouwen kwam dertig jaar later dan voor mannen. Dat is in het algemene verhaal 'over de top' waarschijnlijk het snelheidsrecord.

Lutgard Mutsaers studeerde musicologie in Utrecht en promoveerde in 1998 bij historicus Hans Righart op *Beat Crazy* (1998). Zij was o.a. popmuzikant en popjournalist, en is auteur van *Pop Utrecht* (1987), *Rockin' Ramona* (1989), *Haring & Hawaii* (1992), *25 Jaar Paradiso* (1993) en *Billie Holiday* (1993). Aan de Universiteit Utrecht is zij sinds 1994 docent/onderzoeker in de interdisciplinaire populaire muziek studies.

The girl can't help it is de titel van een rock-'n'-rollfilm uit 1956 met Jayne Mansfield in de hoofdrol.

Literatuur

- Mavis Bayton, 'How Women Become Musicians', Simon Frith en Andrew Goodwin (ed.), *On Record. Rock, Pop & the Written Word*. New York, 1990, pp. 238-257
- Sarah Cooper, *Girls! Girls! Girls! Essays on Women and Music*. Londen, 1995.
- Gillian Gaar, *She's a rebel. The history of women in rock & roll*. Seattle, 1992.
- Lutgard Mutsaers, 'Vrouwenrock baart opzien', *Oor* 16 (1981), pp. 12-15.
- Lucy O'Brien, *She Bop. The definitive history of women in rock, pop and soul*. Londen, 1995.
- Karen O'Brien, *Hymn to Her: Women Musicians Talk*. Londen, 1995.
- Barbara O'Dair (ed.), *Trouble Girls. The Rolling Stone Book of Women in Rock*. New York, 1997.
- Amy Raphael, *Never Mind the Bollocks. Women rewrite rock*. Londen, 1995.
- Sue Steward en Sheryll Garratt, *Signed, Sealed and Delivered: True life stories of women in pop*. Boston, 1984. Londen, 1991.
- Gayle Wald, 'Just a girl? Rock music, feminism, and the cultural construction of female youth', Roger Beebe e.a. (ed.), *Rock Over the Edge, Transformations in Popular Music Culture*. Durham, 2002.

Rock & Roll Hall of Fame

Cleveland Ohio USA
Gestart: 1986
jaartal=jaar van inductie

I hard criterium performers:

minimaal 25 jaar na eerste plaat
verkiesbaar

Performers 1986

t/m 2005:

Aretha Franklin (1987)
Supremes (1988) – girl group
LaVern Baker (1991)
Ruth Brown (1993)
Etta James (1993)
Janis Joplin (1995)
Martha & Vandellas (1995) – girl group
Gladys Knight & Pips (1996)
Shirelles (1996) – girl group
Joni Mitchell (1997)
Dusty Springfield (1999)
Bonnie Raitt (2000)
Brenda Lee (2002)

Bands met frontvrouw(en):

Jefferson Airplane (1996)
Velvet Underground (1996)
Fleetwood Mac (1998)
Pretenders (2005)

'Gemengde' acts:

Ike & Tina Turner (1991)
Sly & Family Stone (1993)
Mamas & Papas (1998)
Talking Heads (2002)

Totaal performers: 21 van de 144 (met) vrouw

Verschillende generatie, dezelfde strategie

Een interview met de Groningse hoogleraren Mineke van Essen en Janka Stoker

Mineke van Essen en Janka Stoker zijn moeder en dochter, beide hoogleraar, en dat ook nog eens beiden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Moeder Mineke is sinds 1999 hoogleraar Genderstudies bij de sociale faculteit en dochter Janka is sinds 2003 bijzonder hoogleraar Leiderschap en Organisatieverandering bij de faculteit bedrijfskunde. In het kader van het Letteren Vrouwen Netwerk van de RUG interviewde Mariken Schuur de twee vrouwen over het hoogleraarschap.

Moeder en dochter zijn van twee verschillende generaties. Was het voor Mineke halverwege de jaren zeventig een strijd om als moeder überhaupt te blijven werken na het huwelijk en de zwangerschap, voor Janka speelde dit allemaal niet meer. Maar op de universiteiten wil dat niet zeggen dat het inmiddels 'normaal' is dat er vrouwelijke hoogleraren zijn. Met rond de zes procent vrouwelijke hoogleraren loopt Nederland internationaal gezien sterk achter. Wat zien beide vrouwen als de beste strategie voor een succesvol hoogleraarschap? Twee vrouwen uit twee generaties, die carrière hebben gemaakt op de universiteit, over kinderen, vrouwen in de wetenschap en gender op de universiteit.

Kinderen een bezwaar

De positie van de vrouw, de werkende vrouw en de vrouwelijke hoogleraar is verbeterd sinds het begin van de carrière van Mineke in de jaren zestig. Janka loopt echter tegen dezelfde problemen op als haar moeder een generatie eerder. Het is inmiddels niet meer gewoon om ontslagen te worden als er kinderen op komst zijn, maar een werkende moeder moet zich nog steeds op de vlakte houden over haar kinderen. Hoewel het voor mannen een trend lijkt om te pronken met hun kinderen en het als positief wordt gezien als zij een dag in de week minder gaan werken, moeten volgens Janka vrouwen zich nog steeds verontschuldigen als zij werkende moeders zijn.

Mineke wilde halverwege de jaren zeventig niet laten merken dat zij kinderen had want dan werd zij "niet meer serieus geno-

men". Dat is bij de generatie van Janka wel verbeterd, maar het speelt nog steeds een grote rol. Janka: "Als je gaat koketteren met je moederschap dan loop je nog steeds het gevaar dat je minder serieus genomen wordt. Er is pas echt gelijkheid op het moment dat vrouwen ook kunnen koketteren met hun moederschap." In dertig jaar is er dus al wel veel verbeterd, maar er is nog steeds geen gelijkheid. Paul Schnabel beschreef in een rapport van het CPB dat de emancipatie van vrouwen een 'kleine revolutie' is. Volgens Mineke is dat ook inderdaad wat er gebeurd is. "Wij zijn hier een goed voorbeeld van."

Mineke wijst op de mogelijkheid die haar dochter heeft om bij te dragen aan een verandering van imago van topvrouwen aan de universiteit. Janka: "Ik heb daar in het begin mee geworsteld. Opeens word je als subject interessant. Als persoon ga je een functie vervullen. Ik heb besloten dat dat eigenlijk ook wel goed is; als je toch die rol vervult kun je misschien ook maar beter een aantal dingen uitdragen." Naar aanleiding van een interview met Femke Halsema, waar zij ingaat op het dilemma dat je als vrouw niet met je kinderen op de voorgrond treedt terwijl mannelijke politici openlijk met hun kinderen koketteren, heeft Janka nagedacht over de rol die je als vrouw kunt spelen. "Vrouwen moeten juist stelling nemen en juist door wie je bent proberen bepaalde doelen te realiseren."

Spreken of zwijgen?

Niet alleen als het kinderen betreft zijn beide vrouwen tegen dezelfde problemen aangelopen. Ook hebben zij beiden geworsteld met hun vrouw-zijn. Janka en Mineke willen het vrouw-zijn in hun werk zelf niet direct naar voren halen. Mineke: "Als ik een vergadering leid doe ik dat niet als vrouw." Wel staan zij op de bres voor meer vrouwelijke hoogleraren. Bij bedrijfskunde en economie zijn er weinig vrouwelijke hoogleraren en daar moet volgens Janka actief wat aan gedaan worden. "Het belangrijkste is dat er waardering moet zijn voor de kwaliteit van het geleverde werk. Maar dat moet wel gelijkwaardig gebeuren." De onevenredige verhouding moet doorbroken worden. Maar volgens Mineke is dat heel wat anders dan het idee dat wetenschap op een vrouwelijk manier bedreven zou moeten of kunnen worden. "Vrouwen bedrijven wetenschap niet op een andere manier dan mannen." Janka vult haar moeder aan dat "mannen en vrouwen niet fundamenteel anders zijn."

Werd in de jaren vijftig het vrouw-zijn door wetenschappers nog benadrukt, in de jaren zestig en zeventig veranderde dit en werd het een publiekelijk zwijgen. Mineke vertelt: "Hoogleraar Elizabeth Visser (RUG) had het in haar oratie in 1947 over het vrouw-zijn. Zij kwam er voor uit dat zij vrouw was." In haar rede zei Visser dat "het onnatuurlijk zou zijn, te zwijgen over een feit, dat voor ieder, die van benoeming hoorde, in elk geval een curieuze bijzonderheid was, het feit dat ik een vrouw ben". Mineke vindt de rede van Visser tekenend voor de omslag in het denken over hoe men omging met vrouwelijke wetenschappers. "In haar afscheidsrede in 1976, mid-

den in de tijd van de emancipatiegolf, zwijgt ze volledig over het feit dat ze vrouw is. Visser was van een spreekster een zwijgster geworden."

Volgens Mineke en Janka kunnen tegenwoordig alleen diegenen die zich het kunnen veroorloven sprekers zijn. Vrouwen die stevig aan de top zitten kunnen het zich veroorloven te spreken zonder daarop te worden aangesproken. Over het algemeen passen vrouwelijke hoogleraren zich aan door zich te identificeren met de overwegend mannelijke beroepsgroep. Sommigen zijn bang dat als men het vrouw-zijn te veel benadrukt, dat er gezegd wordt dat zij slechts hun hoogleraarschap te danken hebben aan het feit dat er nou eenmaal een vrouw benoemd moest worden. "Er is op dit moment dus nog steeds hetzelfde probleem als waar Visser mee te maken had, en die bij haar de omslag van spreekster naar zwijgster heeft veroorzaakt."

Ondanks dat Janka een generatie later in de wetenschap is gaan werken hebben beiden dezelfde strategie toegepast. Mineke: "Misschien ook wel omdat dat de beste manier is." Altijd is er de vraag of zij als vrouw of als wetenschapper worden aangesproken, terwijl mannen dit probleem niet kennen. Janka: "Je moet ook wel elke keer de keuze maken want je wordt erop aangesproken. Als je niets zegt is het ook niet goed." Het vrouw-zijn moet niet aan de basis staan van het hoogleraarschap, maar vrouwen moeten ook zeker niet zwijgen over hun sekse.

Gender op de universiteit

Janka en Mineke spreken zich beiden uit over genderaspecten in de wetenschap, maar ook houden zij zich in bredere zin bezig met gender en leiderschap. In hun artikel op de opiniepagina in het *NRC Handelsblad* van 25 november 2004 betogen zij dat stereotypen gebaseerd op sekseverschillen niet juist zijn, en zelfs gevaarlijk. Zij schrijven dat "de nadruk op verschillen en diversiteit dient als middel om de maatschappelijke gelijkheid tussen de seksen te bevorderen. Dat laatste is nog steeds nodig. Al zijn de opleidingsmogelijkheden en -resultaten van mannen en vrouwen de afgelopen decennia aardig gelijkgetrokken, op de werkvloer zit nog veel scheef." Het benadrukken van onderscheid tussen mannen en vrouwen legiti-

meert juist de segregatie tussen de seksen. "Verschil inzetten om gelijkheid dichterbij te brengen is dus een strategie met gevaarlijke kanten. Wie koketteert met de mythe van het sekseverschil werkt uiteindelijk het emancipatieproces tegen."

Mineke en Janka vinden dat vrouwen zich meer moeten mengen in dit debat. Ook als vrouwen worden gevraagd omdat ze vrouw zijn, moeten zij wel meepraten. Vrouwelijk leiderschap bestaat eigenlijk niet, leiderschap is niet iets wat je als vrouw doet maar als mens. Janka wijst erop dat, ondanks dat ze het roerend eens zijn, er wel één verschil is, namelijk dat Mineke zich ook inhoudelijk in haar onderzoek met gender bezighoudt, en dat zij daardoor dus ook directer met het onderwerp vrouw-zijn te maken heeft.

Maar hoe kunnen genderkwesties nu het best worden aangesneden? Mineke zegt hierover na enige aarzeling: "Ik koester zelf de illusie dat ik binnen mijn faculteit door goed mijn werk te doen en gerespecteerd te zijn in mijn domein, en tegelijkertijd niet weg te lopen voor genderkwesties, het beste kan functioneren. Dat de combinatie van kwaliteit op je vakgebied en ook kwaliteit in de randvoorwaarden daaromheen, dat je verantwoordelijkheden neemt, dat dat een belangrijke voorwaarde is om gehoord te worden in dit soort van kwesties. En, dat je vooral heel veel humor moet hebben. Dat je de genderkwestie met humor kunt relativeren."

Tot slot

Vrouwen moeten stelling nemen. Of het nu gaat over kinderen, het vrouw-zijn of gender en leiderschap, Mineke en Janka zijn het ondanks het generatieverschil eens over de strategie die bijdraagt aan een succesvol hoogleraarschap voor vrouwelijke wetenschappers. Mineke koos in de jaren zeventig bewust voor de universiteit en wilde door haar wetenschappelijke werk een bijdrage leveren aan de vrouwengeschiedenis. Als hoogleraar Genderstudies is Mineke in haar vakgebied bewust bezig met het vrouw-zijn, maar ook Janka wordt er in haar functie van hoogleraar regelmatig mee geconfronteerd dat zij vrouw is. Zwijgen over genderkwesties past niet in de strategie van moeder en dochter. Het generatieverschil is dus geen generatiekloof.

Madelon Stokman is redacteur van Historica.

Literatuur

- Mineke van Essen, 'Spreken en zwijgen. Strategieën van Nederlandse hoogleraresen tussen 1950 en 1990.', *Vrouwelijke hoogleraren in Nederland. 'Iedereen hoogleraar m/v? Hoogleraarschap in de eenentwintigste eeuw'*. Amsterdam, 2002, pp.14-21.
- Mineke van Essen en Janka Stoker, 'Vrouwen van Venus, mannen van Mars? Koketteren met verschillen tussen man en vrouw is gevaarlijk.', *NRC Handelsblad*, 25 november 2004, pp. 8.
- Miriam de Raadt, 'Zo moeder, zo dochter', *Universiteitskrant Groningen* 33 (2004), nr. 18.

De Grootste Nederlander m/v?

Kanttekeningen bij een vaderlandse canon in beeldbuisformaat

Hoe is het succes van vrouwengeschiedenis te meten? Recent werd in het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis bepleit om bij het evalueren van de positie en integratie van dit specialisme in de 'geschiedschrijving als geheel' niet alleen te kijken naar het academisch onderzoek. Inderdaad dient de blik verbreed te worden tot een veel ruimere 'historische praktijk'. Met name aan sectoren van de mainstream historische cultuur als onderwijs, archieven en musea is het succes af te meten. Maar er zijn nog meer al dan niet geïnstitutionaliseerde sectoren waarin geschiedenis wordt overgedragen aan grote aantallen mensen. Ook televisie speelt daarin een belangrijke rol.

Vanuit wisselende invalshoeken als amusement en informatieoverdracht worden op tv verbeeldingen van het verleden gepresenteerd die op uiteenlopende wijze gekoppeld kunnen worden aan de reeds bekende beelden van de geschiedenis. Voor een deel steunt deze vertrouwdheid op het feit dat zowel de geschiedbeoefening als het televisieaanbod grotendeels, zij het niet uitsluitend, in nationale kaders zijn georganiseerd. Ondanks toenemende aandacht voor zowel lokale, regionale als internationale fenomenen speelt het kader van de nationale geschiedenis zodoende nog altijd een sterke rol. Wie aan de hand van een actuele *casestudy*, zoals in dit artikel, iets wil zeggen over de positie van vrouwengeschiedenis – en over de aanwezigheid van een genderperspectief – in de bredere historische cultuur, mag dat nationale kader niet uit het oog verliezen.

Recent zijn er enkele oproepen gedaan ter bevestiging van het vertrouwde maar bedreigd geachte nationale kader. Zo zwengete SP-voorman Jan Marijnissen begin 2004 een discussie aan over een nationaal historisch museum. Trots op de Nederlandse identiteit moet houvast bieden in deze veranderende tijden van toenemende globalisering, Europese integratie en individualisering. Marijnissen vergat niet om ook het geschiedenisonderwijs mee te nemen in zijn betoog door te pleiten voor een gedegen overzicht van de vaderlandse geschiedenis. Van het verwijt van een onderwets nationalistische opstelling die de pluriformiteit van de geschiedenis tekort doet, trekt hij zich weinig aan. Ook de VVD zegt voorstander te zijn van meer aandacht voor geschiedenisonderwijs onder het motto 'een grotere betrokkenheid bij gemeenschappelijke geschiedenis, trots op wat in het verleden tot stand is gebracht, kan mensen ook in het heden binden'.

'Na jaren in het verdomhoekje, is de vader-

landse geschiedenis weer helemaal terug', werd onlangs geconcludeerd. Dat wordt tevens onderschreven door de *NRC Handelsblad*-publicatie van Jan Bank en Piet de Rooij, 'Wat iedereen móet weten van de vaderlandse geschiedenis', door het thema van de Boekenweek 2005 (*Spiegel van de Lage Landen - Boeken over onze geschiedenis*) en misschien nog wel het meest direct door de oproep van de Onderwijsraad begin 2005 voor een canon met de nodige aandacht voor het vaderlands verleden. De canon heeft inmiddels veel aandacht gekregen. Tekortkomingen in de historische canon zoals een zeer selectieve representatie op het gebied van gender en etniciteit, zijn door beoefenaren van vrouwengeschiedenis, koloniale geschiedenis, migrantengeschiedenis en wereldgeschiedenis aan de orde gesteld. In 'de historische canon' gaat het ruwweg om het dominante en samenhangende verhaal van wezenlijk geachte historische feiten omtrent het gemeenschappelijke verleden zoals dat, bijvoorbeeld in schoolboeken, wordt overgedragen aan steeds nieuwe generaties.

De lijst

Ook de tv toont impliciete en expliciete verwijzingen naar (onderdelen van) de canon. Een enkele keer wordt kijkers daarbij de mogelijkheid geboden om enige invloed uit te oefenen. De verkiezing van *De Grootste Nederlander Aller Tijden* is hiervan een interessant voorbeeld. Dit tv-programma biedt als momentopname de kans na te gaan of deze democratisch ogende benadering van geschiedenis verander(en)de opvattingen in de historische cultuur laat zien, met name inzake de historische representatie van onder meer vrouwen.

Voor het programma *De grootste Nederlander* werd een groslijst van tweehon-

derd namen samengesteld die in het voorjaar van 2004 gepubliceerd werd. Centraal in de verkiezing stond de vraag: 'Wie heeft de grootste bijdrage geleverd aan de Nederlandse identiteit, maatschappij of cultuur?' De KRO, die educatie hoog in het vaandel voert, hoopte met de uitzendingen de 'historische trots' te herstellen en te voldoen aan de behoefte aan rolmodellen in deze verwarrende tijden.

De groslijst van historische personen sprak velen aan maar was zeker niet uitputtend. Suggesties voor extra kandidaten, waarvoor de organisatoren enige ruimte openlieten, bleven dan ook niet uit. Uiteindelijk werden twee kandidaten toegevoegd aan de lijst, wat de directe bemoeienis van het publiek in dat opzicht beperkt hield. Tot medio mei 2004 werden vervolgens via post, telefoon, SMS en internet 200.000 stemmen uitgebracht. Op deze wijze werd een selectie gemaakt van de meest populaire kandidaten. Uiteindelijk draaide het in oktober en november 2004 om de personen in de top-10. In *prime time* uitzendingen, tweemaal per week, werd telkens een van de tien hoogst genoteerde kandidaten in een documentaire toegelicht en aangeprezen door een eigen 'ambassadeur'. Op 15 november vond de finale plaats en kon het Nederlandse volk voor de laatste maal stemmen voor de uiteindelijke nummer 1.

Om de vraag te kunnen beantwoorden hoe dit tv-programma zich verhoudt tot de historische canon in het algemeen, dient rekening gehouden te worden met het mechanisme van in- en uitsluiting dat intrinsiek verbonden is aan het fenomeen canon. Insluiting en uitsluiting hebben hier enerzijds betrekking op de vertegenwoordiging van bepaalde historische personen in de canon, anderzijds op de mate waarin het publiek zich herkent in de geselecteerde personen. Representativiteit is in deze context een wenselijk maar lastig criterium. De enorme hoeveelheid aan historische ervaringen maakt het onmogelijk om alle personen, gebeurtenissen en fenomenen uit het verleden een plaats te geven. Niettemin wekt een veelomvattende en gezaghebbende kennisvorm als de canon de indruk een afgewogen beeld te bieden van het verleden. Doorgaans benadrukt een canon immers niet zozeer de selectiviteit alswel de overzichtelijkheid ervan; de gebruikte uitgangspunten en selectiecriteria worden zelden verhelderd. Ondanks het karakter van verkiezingsprogramma blijven dergelijke criteria ook in (de groslijst van) deze tv-canon onderbelicht.

Een belangrijk verschil met de reguliere canon is dat geschiedenis in dit *tv-format* is teruggebracht tot personen, waarbij gebeurtenissen waren uitgesloten. Hierdoor was het overkoepelende karakter minder sterk. Dat werd bovendien versterkt door een zeer beperkte aandacht voor prehistorie, oudheid

en middeleeuwen. Slechts acht kandidaten waren afkomstig uit de periode vóór de zestiende eeuw. De twee daaropvolgende eeuwen waren prominent aanwezig met samen 33 kandidaten. Deze piek rond 1600, het begin van de in de reguliere historische canon eveneens prominent aanwezige Gouden Eeuw, is opmerkelijk. Na een zwak vertegenwoordigde achttiende eeuw (zeven kandidaten) volgde een duidelijk accent op recentere periodes (48 kandidaten voor de negentiende eeuw, 106 voor de twintigste). Dat laatste zegt iets over de hedendaagse waardering voor herkenbare geschiedenis.

Voor een historische presentatie met de natie staat als herinneringskader lag een beduidend aandeel politiekstaatkundige figuren voor de hand. Dat bleek bij de groslijst van kandidaten echter niet het geval. De hedendaagse tv-canon toont, bij een relatief geringe positie van politieke personen (minder dan 17%), juist een meerderheid van zowel elite en populaire cultuur (bijna 55%) en een voor de huidige tijd typerende ondervetegenwoordiging van religie (2,5%). Die verhoudingen sluiten weliswaar aan bij de bestaande politieke desinteresse en bij het amusementskarakter van deze verkiezing, maar juist minder goed bij de traditionele accenten in de canon.

Wanneer nader wordt gekeken naar de personen die voorkomen in de groslijst dan valt bovenal het geringe aantal van 28 vrouwen op. Al in een vroeg stadium na de bekendmaking van de Nederlandse groslijst werd daarop kritiek geleverd, terwijl bovendien de kanttekening werd gemaakt dat teveel eigen tijdgenoten van onvoldoende statuus genomineerd waren. Het nagenoeg ontbreken van vrouwen werd door jurylid Andrée van Es evenwel afgedaan met de dooddoener 'dat het nu eenmaal zo was' zonder te specificeren of de historische canon zo was, of dat er überhaupt nauwelijks vrouwen van belang waren geweest. Vermeld werd wel dat de jury niet op 'politiek correcte' wijze het aantal vrouwen op de lijst wilde vermeerderen. Alleen Belle van Zuylen werd, evenals prins Bernhard, van voldoende gewicht geacht om alsnog te worden toegevoegd aan de groslijst. *Opzij*-hoofdredactrice Cisca Dresselhuys liet het daar niet bij en stelde een schaduwlijst met uitsluitend vrouwelijke kandidaten samen waarop via het internet gestemd kon worden. Dit maakte duidelijk dat deze populaire historische canon serieus werd genomen.

Waar ook deze tv-presentatie leert dat een historisch personage blijkbaar eerder een man dan een vrouw is, was de jury – die naast Van Es bestond uit Herman Pleij en Joost Zwagerman – iets minder uitgesproken waar het de nationaliteit (formeel een relatief recent begrip) betreft. Zoals men in Duitsland op een enkele Oostenrijker mocht stemmen, en de Britten ook Ieren toelieten, zo werd ook de scheiding tussen Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden niet al te scherp getrokken. Trots op de opgenomen Zuiderlingen Simon Stevin en Pieter Brueghel de oudere woog blijkbaar zwaarder dan een streng nationaliteitscriterium. Dat blijkt evenzeer uit de aanwezigheid van zeker acht emigranten op de lijst zoals Vincent van Gogh en Willem de Kooning. Ook enkele immigranten waren genomineerd – naast vier personen van koninklijke bloede Anne Frank,

Eva Besnyö en Ramses Shaffy – al was, ondanks het accent op de twintigste eeuw, niemand afkomstig uit de grote groepen Turkse en Marokkaanse ingezetenen. Het koloniale verleden was op curieuze wijze vertegenwoordigd door een zevental mannen: de Antilliaanse schrijver Frank Martinus Arion, de in Nederland geboren voetballer Ruud Gullit en de Surinaamse activist Anton de Kom, terwijl Nederlands-Indië het moest doen met vier kolonisten.

De verkiezing

De officiële uitslag van de verkiezing werd tijdens een drie uur durende slotuitzending op 15 november 2004 bekend gemaakt. Het totaal aantal uitgebrachte stemmen dat binnenkwam via telefoon, internet en SMS-berichten, oversteeg het half miljoen. 77.699 stemmen werden niet meegeteld omdat ze pas na de finale verwerkt konden worden. Hadden al deze stemmen meegewogen voor de einduitslag dan was Willem van Oranje, met een voorsprong van ruim 30.000 stemmen, uitgeroepen tot Grootste Nederlander aller Tijden, gevolgd door Pim Fortuyn en Willem Drees. Op het moment dat de *live* slotuitzending werd afgesloten, lagen de posities van de nummers 1 en 2 echter omgekeerd. Daags erna werd bekend dat niet alle stemmen tijdig waren verwerkt. Niettemin besloot de KRO vast te houden aan de tijdens de uitzending geopenbaarde, onder notarieel toezicht staande einduitslag. Sindsdien staat Pim Fortuyn officieel te boek als Grootste Nederlander.

De cumulatieve stemtotalen van de top-10 en gegevens over leeftijd en geslacht van de stemmers via internet (waarbij het aangeven van de leeftijd facultatief was) kunnen met enige voorzichtigheid veralgemeniseerd worden. Dan blijkt allereerst dat er door mannen aanmerkelijk meer stemmen (bijna 64%) zijn uitgebracht dan door vrouwen. Ook zijn meer stemmen uitgebracht door 'ouderen' (56%) dan door 'jongeren' (de scheidslijn lag bij 40 jaar). Het uitsplitsen van de stemmen per groep toont interessante voorkeuren. Zo komt de keuze van ouderen weliswaar overeen met de officiële top-3 maar eindigt onder jongeren niet tijdgenoot Fortuyn maar de eeuwenoude Willem de Zwijger bovenaan. De oudere stemmersgroep had alleen de plaatsen 4 en 5 onderling verwisseld, evenals 8 en 9.

De verschillen in voorkeur tussen mannelijke en vrouwelijke stemmers zijn iets ingrijpender, ook al lijkt het op het eerste gezicht nog mee te vallen. Als de sekseverhoudingen van de internetstemmen geprojecteerd worden op het geheel aan meegewogen stemmen, ontstaat het volgende beeld: Fortuyn staat bij de vrouwen op 1, Willem van Oranje bij de mannen. Willem Drees en Vincent van Gogh zijn de constanten, beiden eindigen zowel bij de mannen als de vrouwen op dezelfde positie als in de officiële einduitslag. In de vrouwelijke lijst komen de posities 1 t/m 5 en 10 overeen met de einduitslag. Opvallend is vooral de positie van Anne Frank op 6, twee plaatsen hoger dan in de officiële einduitslag. Anne Franks stijging op de lijst wordt begrijpelijker als gekeken wordt naar de mate waarin kandidaten uit de top-10 hun positie te danken hebben aan vrouwelijke stemmen. De jonggestorven icoon van de nationaal-socialistische jodenvervolgving blijkt de enige kan-

didaat die meer dan de helft van de op haar uitgebrachte stemmen (55%) te danken heeft aan vrouwen. De positie van de anderen steunt voor minder dan de helft op stemmen van vrouwen. Bij Willem van Oranje is die aanhang (32%) zelfs minder dan eenderde. Cruyff (22%) en De Ruyter (18%) hadden nauwelijks vrouwelijke steun.

Dat de enige vrouwelijke kandidaat in de top-10 haar positie vooral dankt aan vrouwelijke stemmen doet vermoeden dat een klassering die uitsluitend door vrouwen zou zijn samengesteld er volstrekt anders had uitgezien. Het wil overigens niet zeggen dat er in dit geval uitsluitend vrouwelijke kandidaten op de lijst gestaan zouden hebben. Hoewel geen gegevens beschikbaar zijn over het geslacht van de stemmers op kandidaten buiten de top-10, kan verondersteld worden dat met name vrouwelijke kandidaten die nu buiten de top-10 bleven (op de posities 11 t/m 20 staan bijvoorbeeld niet minder dan zes vrouwen) hoger zouden zijn geëindigd als het aantal vrouwelijke stemmers even groot was als het aantal mannelijke stemmers, laat staan als alleen aan vrouwelijke stemmers was gevraagd om een top-10 samen te stellen.

Een indicatie voor die laatste lijst is te vinden in *Opzij*. De door dit tijdschrift uitgeschreven verkiezing van de grootste Nederlandse vrouw leverde in november 2004 – op basis van de reacties van ruim 1500 lezers op een groslijst van zeventig vrouwelijke kandidaten – een lijst op van tien namen, aangevoerd door Aletta Jacobs. Vijf van de namen uit de *Opzij* top-10 (naast Aletta Jacobs ook Annie M.G. Schmidt (2), Anne Frank (3), Majoor Bosshardt (4) en Hannie Schaft (10)) behoorden tot de tien hoogst geëindigde vrouwen in de tv-verkiezing.

Conclusie

Zowel de reguliere canon als deze tv-verkiezing suggereren verbondenheid in tweeërlei opzicht: enerzijds tussen de historische figuren en het hedendaagse publiek en anderzijds tussen dit publiek onderling (door middel van gemeenschappelijke voorbeelden uit de 'gezamenlijke' geschiedenis). Daarbij springt evenwel de onevenwichtige samenstelling van de groslijst in het oog waar met name vrouwen, minderheden en achttiende-eeuwers grotendeels afwezig zijn. De verhoudingen zijn welhaast karikaturaal, maar verschillen mogelijk niet eens zoveel van het representativiteitsgehalte van de reguliere canon. Door het veelal ontbreken van relevante en expliciete criteria bij de beantwoording van de centrale vraag van het tv-programma speelde trots, iets dat door de organisatoren letterlijk genoemd was als doel, een onmiskenbare rol. Van veel bezinning op de koppeling aan het begrip (collectieve) identiteit was, zoals ook in de reguliere canon, evenmin sprake. Door het negeren van de connotaties en ontwikkeling van al deze begrippen werd een groslijst gecreëerd naar traditioneel model die uiteenlopende Nederlandse ingezetenen – vrouwen niet in de laatste plaats – onvoldoende aansprak. Zo'n lijst moest wel botsen met het naar verluidt eveneens nagestreefde bieden van rolmodellen voor de hedendaagse Nederlandse bevolking. Juist de verkiezing van een historisch persoon wijst op de beperkingen van de bestaande canon. De canon wordt geacht identifica-

tiemogelijkheden te bieden, ook met de geschiedenis als geheel. Wanneer dat verhaal echter ontleed wordt in afzonderlijke personen – en met weglating van alle andere elementen die een canon evenzeer kenmerken – waarvoor de steun (of het gebrek daaraan) vervolgens geanalyseerd kan worden, dan komt de onevenredigheid van dit historische verhaal aan de oppervlakte.

Het is veelzeggend dat als, zoals bij dit tv-programma, een eigentijdse mogelijkheid gecreëerd wordt om de geschiedenis opnieuw te evalueren, de traditie – zeker wat betreft genderspecten – zo krachtig blijkt te zijn dat veel inhoudelijke kenmerken van de canon overeind blijven. In dat opzicht lijkt de opkomst van vrouwengeschiedenis vooralsnog weinig vrucht te hebben afgeworpen buiten het eigen domein. Een verandering daarin kan niet plaatsvinden als er geen vraagtekens bij het kader en de selectie van het uitverkoren verleden worden geplaatst. Misschien zou het loslaten van het zo vertrouwde nationale kader ons kunnen helpen bij de vereiste reflectie. Dat biedt wellicht betere mogelijkheden voor een nieuwe invulling van de canon die enerzijds meer recht doet aan de veelomvattendheid van het verleden en anderzijds vrouwen, maar ook migranten, het idee geeft ook historisch als volwaardige medeburgers te worden gezien. Dat kan alleen als de vertolkte geschiedenis ook door hen als relevant wordt beschouwd.

De officiële einduitslag van De Grootste Nederlander

1	PIM FORTUYN
2	WILLEM VAN ORANJE
3	WILLEM DREES
4	ANTONI VAN LEEUWENHOEK
5	DESIDERIUS ERASMUS
6	JOHAN CRUYFF
7	MICHEL DE RUYTER
8	ANNE FRANK
9	REMBRANDT VAN RIJN
10	VINCENT VAN GOGH

Top-10 op basis van vrouwelijke stemmen

1	PIM FORTUYN
2	WILLEM VAN ORANJE
3	WILLEM DREES
4	ANTONI VAN LEEUWENHOEK
5	DESIDERIUS ERASMUS
6	ANNE FRANK
7	JOHAN CRUYFF

Kees Ribbens is historicus en als postdoc verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Samen met Maria Grever en Siep Stuurman werkt hij aan het NWO-project Paradoxes of De-Canonization. New Forms of Cultural Transmission in History.

De auteur dankt Hans Mors (KRO) die inzage verschaftte in de door Eyeworks verzamelde stemgegevens.

Literatuur

- Suzanne Barbier, 'Onze ambitie blijft: de collectie zichtbaar maken. Directeur Maarten van Boven over de actuele geschiedenisdiscussie', *Nationaal Archief Magazine* 2004/3, pp. 16-19.
- *Beleidsnotitie Integratie van niet-westerse migranten in Nederland*, VVD-Tweede Kamerfractie, (21 februari 2004).
- Emely Nobis, 'Aletta Jacobs: grootste Nederlandse vrouw aller tijden', *Opzij* (november 2004) pp. 36-40.
- Jan Marijnissen, *Waar historie huis houdt*. Amsterdam, 2005.
- Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000*. Hilversum, 2002, pp. 11-12, 47-52a
- Bob van den Bos, 'Scholen verwaarlozen kennis van Europa', *de Volkskrant* (7 juni 2004).
- Mieke de Vos, 'Uit de krabbenmand!', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 24 (2004) pp. 212-219.

Websites

- <http://www.degrootstenederland.nl/start.php> (27 april 2004).
- http://www.emma.de/04_1_unsere_besten.html.

TENTONSTELLING
2 MEI T/M 4 NOVEMBER 2005

ALETTA JACOBS
EN HET VERLANGEN NAAR DE POLITIEK

Tweede Kamer, Lange Poten 4, Den Haag (toegang gratis)
www.alettajacobs.org

Richtlijnen voor auteurs

Een artikel voor *Historica* bevat:

- * een titel, ondertitel, een korte *lead* (pakkende introductie die aan het artikel voorafgaat) en enige tussenkopjes
- * een korte literatuuropgave (van *ten hoogste* tien titels).
Titelbeschrijving boek: Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Meppel, 1992.
- * Titelbeschrijving artikel: R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en vroegmodern Nederland', in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw III. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam, 1992, pp. 415-443.
- * géén noten
- * enige personalia van de auteur (een of twee zinnen, met daarin o.a. vermeld naam, functie, geboortjaar) en het adres van de auteur
- * drie illustraties met onderschriften én bronvermelding; digitaal aangeleverde illustraties bij voorkeur wegschrijven als tif-bestand en gescand op minimaal 300 dpi
- * de officiële spelling (volgens het Groene Boekje)

- * een artikel van drie pagina's bevat maximaal 2500 woorden; een twee pagina's tellend artikel 1600 woorden, een recensie (een pagina) 850 woorden
- * citaten staan tussen dubbele aanhalingstekens ("en"), in andere gevallen worden enkele aanhalingstekens (' en ') gebruikt.

Aanlevering van kopij:

- * Per e-mail sturen naar het redactieadres: Mariken Schuur, m.l.schuur@let.rug.nl of marikenschuur@hotmail.com

Deadlines:

- februarinummer: 1 oktober
- juninummer: 1 februari
- oktobernummer: 1 juni

Krijgen de Verenigde Staten een vrouwelijke president in 2008?

Vrouweninitiatieven in de race om het Witte Huis

Al op de Highschool ben je zeer geïnteresseerd in politiek en neem je deel aan allerlei acties. Eenmaal op de universiteit wordt je belangstelling voor de politiek steeds groter. Bovendien trouw je met de meest sexiëst, charismatische jongen op de campus die ook nog studentenleider blijkt te zijn. Uit liefde volg je hem naar het 'Drenthe' van de Verenigde Staten, Arkansas, waarmee je een goedbetaalde carrière als juriste opgeeft. Maar gelukkig ontpopt je echtgenoot zich tot een veelbelovende politicus en je besluit hem door dik en dun te steunen. Na vele campagnes, ondermeer in een hippe autobus waarmee jullie heel Amerika bereiden tot je elkaar niet meer kon zien van ellende, heeft je echtgenoot eindelijk succes. En zo word je op een gegeven dag wakker in het Witte Huis. Eindelijk zou het ware leven beginnen. Samen met je echtgenoot zou je een co-presidentschap vormen en het land hervormen door het ondermeer een fatsoenlijke ziektekostenverzekering te geven. Maar dan volgt de confrontatie met de harde werkelijkheid. Je bent slechts First Lady en deze dient zich bescheiden te gedragen: je mag eigenlijk geen politieke uitspraken doen in het openbaar. Je moet je bescheiden opstellen achter je echtgenoot en pastelkleurige pakjes dragen, altijd met hoed en veel praten over de waarde van het gezin en discussiëren over koekjesrecepten.

Maar Hillary Rodham Clinton – want het was natuurlijk haar levensloop die hierboven werd omschreven – was en bleef in alles de beste. Ondanks haar afkeer van de gedwongen domesticering tot bescheiden, onzichtbare *First Lady*, wist ze een door het tijdschrift *Family Life* georganiseerde 'presidentiële koekjeswedstrijd' te winnen. Ze versloeg niemand minder dan Barbara Bush, omdat Hillary haar koekjes met minder vet had bereid. Deze wraak mag dan wel zoet zijn, toch is duidelijk dat de taak van *First Lady* voor de ambitieuze en talentvolle Hillary te klein is en dat er, wat haar betreft, ook een leven na het *First Ladyship* is. Aan het eind van de Clinton 'era' maakte Hillary een opmerkelijke metamorfose door.

Geen pastelkleurige pakjes meer, maar stijlvol zwart met een nieuw, vlot kapsel. In plaats van een tuttige uitstraling kwam *glamour* en een onderkoeld *sex-appeal*. De pers was haar deze keer beter gezind: geen foto's meer van een breed lachende Hillary die haar tanden liet zien in een triomfantelijke doch vervaarlijke grimas alsof ze een vrouwelijke Gargantua was die de democratie ter plekke wilde opslokken. Eindelijk kon ze zich voor haar eigen carrière inzetten. Met succes, want ze werd gekozen tot senator voor New York. En zo kon het tijdschrift *Time* haar echtgenoot Bill Clinton opnieuw op de lijst van de honderd meest invloedrijke personen plaatsen. Deze keer omdat hij kans zou hebben op "the most

Victoria Woodhull afgebeeld als 'Mrs. Satan'.
Bron: Barbara Goldsmith, *The age of suffrage, spiritualism, and the scandalous Victoria Woodhull*. Londen 1998.

titillating potential job offer of all: to be America's First Gentleman".

Hillary mag dan wel de meest genoemde vrouwelijke kandidaat zijn op weg naar het Witte Huis, de weg daar naartoe is zeker geen eenvoudige. Toch hebben verschillende vrouwen in het verleden een kans gewaagd. Tegenwoordig staan ze niet alleen. Er zijn allerlei organisaties actief die vrouwelijke politici ondersteunen in de hoop dat de Verenigde Staten ooit een vrouwelijke president zullen krijgen. Aan welke organisaties moeten we dan denken en hoe zien hun strategieën eruit? In dit artikel wordt een aantal Amerikaanse vrouwenorganisaties gepresenteerd en hun initiatieven besproken. Wellicht zijn zij een voorbeeld voor Nederland. Wordt het immers niet eens tijd dat ook Nederland een vrouwelijke minister-president krijgt?

'American women presidents' organisaties

De *bipartisan* National Women's Political Causus uit 1972 geldt als een van de eerste organisaties die deelname van vrouwen aan de politiek ter discussie stelde. Het was een initiatief van onder andere de schrijfsters Betty Friedan en Gloria Steinem en de poli-

tica Shirley Chisholm, de eerste Afro-Amerikaanse vrouw die zitting had in het congres. In datzelfde jaar, 1972, werd de *multi-issue* organisatie Ms. Foundation for Women opgericht met als doel de politieke en sociale emancipatie van vrouwen te bevorderen. Scholing, gezondheid, recht op arbeid en politieke medezeggenschap van vrouwen golden als de belangrijkste actiepunten van deze organisatie. In 1984 kwam er een nieuwe presidente, Marie C. Wilson. Zij kwam uit de *civil rights movement*, was directeur van Womens' Programs van Drake University en bekleedde ondermeer hoge posities bij de Iowa Bankers Association en in de Des Moines City Council. Ms. Foundation floreerde onder haar leiding: van 400.000 dollar steeg het vermogen van de organisatie naar 20 miljoen dollar.

In 2004 stapte Wilson over naar een andere organisatie, waarvan ze overigens zelf mede-initiatiefneemster was: The White House Project. Dit project, opnieuw *bipartisan*, was opgericht vanuit de gedachte dat een democratie pas echt een democratie is als ook vrouwen evenredige bijdragen leveren aan het democratisch bestel. Niet alleen als kiezer maar ook als deelnemer, als degene die regeringsverantwoordelijkheid draagt en dus ook tot president kan worden gekozen. The White House Project financiert allerlei initiatieven die vrouwen ondersteunen in haar politieke carrière. Het organiseert conferenties over politieke participatie van vrouwen, initieert onderzoek en probeert de beeldvorming van vrouwen als politiek leider te verbeteren. Bijzondere 'culture changers', zoals ze door The White House project worden genoemd, kunnen rekenen op een EPIC Award, zoals spraakmakende series met inspirerende 'sterke vrouwen'-rollen.

Dit bracht Marie Wilson ook op het idee om in samenwerking met Mattel in het presidentiële verkiezingsjaar 2000 een president-Barbie op de markt te brengen. De president-Barbie, gekleed in een hip rood broekpakje, werd aangeboden met een gratis *Girl's Action Agenda* ter ondersteuning van een nieuwe, op meisjes en jonge vrouwen gerichte campagne *Go Vote. Go Run. Go Lead. Go Girl*. In deze campagne werden meisjes aangemoedigd om al vroeg te participeren in allerlei activiteiten in buurt, school en sportvereniging om te leren om te gaan met competitie en zich niet – letterlijk en figuurlijk – uit het veld te laten slaan. De op meisjes gerichte campagne was mede ingegeven door de uitkomsten van het CAWP, waaruit bleek dat hoe eerder je met politiek begint hoe meer je weet te bereiken. Bovendien is politieke ervaring van groot belang als je presidentskandidaat wilt worden. Het blijkt dat het merendeel van de presidenten eerst gouverneur of senator is geweest, voordat zij tot president werden gekozen. Hillary volgt dus eigenlijk het ideale parcours.

Door het glazen plafond

In de jaren negentig van de twintigste eeuw werden steeds meer lobby-organisaties opgericht die vrouwen moesten steunen in hun politieke strijd om het Witte Huis, zoals American Women Presidents. Ondanks al deze initiatieven blijkt dat het glazen pla-

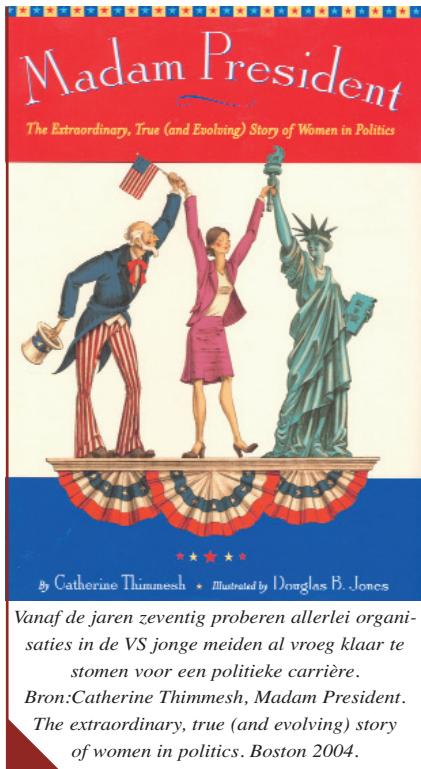

Aan het eind van de Clinton 'era' maakte Hillary Clinton een opmerkelijke metamorfose door. Geen pastelkleurige pakjes meer, maar stijlvol zwart met een nieuw, vlot kapsel. In plaats van een tuttige uitstraling kwam glamour en een onderkoeld sex-appeal. Bron: Vogue, december 1998.

fond maar moeilijk wordt doorbroken. De hindernissen zijn legio. Politica's in een land waar het presidentiële ambt een duidelijke mannelijke connotatie bezit, dienen te bewijzen dat ook zij hun mannetje kunnen staan. Kopiëren van mannelijk gedrag is daarbij echter geen optie. De journalisten Eleanor Clift en Tom Brazaitis, auteurs van het boek *Madam President*, citeren Hillary Clinton die overtuigd is dat de mannelijke stijl van regeren en reageren vrouwen niet 'past': "She couldn't be as tough, or as whiney or as sanctimonious or self-righteous. It would not work coming out of a woman's mouth. (...) the stylistic range seems to be more limited as what is or is not appropriate for a woman to do, or say, or appear". Vrouwen moeten dus een eigen stijl zien te ontwikkelen die de kiezers overtuigd dat ook zij leiding kunnen geven. Een ander obstakel vormt de media en de specifieke aandacht die zij hebben voor vrouwen. Meestal gaat het over heel andere

zaken dan over politieke kwesties. De democratische senator uit Arkansas, Blanche Lincoln, collega en vriendin van Hillary Clinton, merkte op: "It doesn't matter what I say about one issue. If I have a run in any panty hose, that's all anybody will talk about". Dit overkwam ook de republikeinse Elizabeth Dole. Tot haar grote ongenoegen kreeg haar nieuwe kapsel meer aandacht dan haar uitspraken over de situatie in Kosovo en de toentertijd dreigende interventie door de NAVO.

Problematisch voor vrouwen is ook de wijze waarop politieke campagnes worden gefinancierd. In de Verenigde Staten zijn vele miljoenen nodig om zich tot president te laten kiezen. Het blijkt dat vrouwen bereid zijn om vrouwen te steunen, maar zij geven meestal niet meer dan honderd dollar. Dit is beduidend minder dan mannen aan hun favoriet schenken: gemiddeld zo'n vijfhonderd dollar. Bovendien steunen grote sponsors liever mannelijke kandidaten, omdat

deze grotere kans hebben om te winnen, zodat de 'gulle'gevers bijna zeker weten dat zij hun investering terugverdienden. Het valt niet te ontkennen dat bij het overwinnen van dit soort hindernissen organisaties als American Women Presidents, Ms. Foundation for Women en The White House Project een belangrijke rol spelen, zowel in financiële als in mentale zin. Bovendien is de wijze waarop deze organisaties met het eigen politieke verleden omgaan stimulerend. Op hun websites staan altijd historische overzichten van vrouwen die actief geweest zijn in de Amerikaanse politiek. Daarmee creëren ze een eigen canon met inspirerende voorbeelden en aansprekende heldinnen, zodat moeders trots kunnen zijn als hun dochters ambitie ontwikkelen om presidente te worden in plaats van de gebruikelijke reactie die vrouwen vaak krijgen en die zo fraai is verwoord in dit oude feministische grapje: "The first woman president is standing on the stage about to be sworn in – her hand on a bible held by her husband – and her mother nudges the person seated beside her in the audience and declares: 'you see that woman up there? Her brother is a doctor'".

Historische precedents

Het blijkt overigens dat de geschiedenis van vrouwelijke presidentskandidaten rijker is dan wellicht gedacht. De eerste vrouwelijke presidentskandidate was Victoria California Claflin Woodhull, geboren in 1838. Gezien haar achtergrond was het verre van aannemelijk dat zij ooit mee zou doen aan de race om het Witte Huis. Victoria Woodhull was namelijk afkomstig uit een zeer eenvoudig milieu: haar vader was oplichter en haar moeder prostituee. Samen met haar zuster zou ze al vroeg in het vak werkzaam zijn. Ze trouwde op vijftienjarige leeftijd met Canning Woodhull, kreeg een zoon en dochter. In deze periode was ze voortdurend op

de vlucht voor de politie omdat ze verdacht werd van fraude en prostitutie. In 1866 trouwde ze opnieuw, nu met een kolonel James Blood en het tij leek te keren. Ze ontmoette de machtige bankier en spoorwegmagnaat Cornelius Vanderbilt. Victoria presenteerde zich als medium en wist Vanderbilt belangrijke zakelijke adviezen te geven die ze zogenaamd van gene zijde doorkreeg. De werkelijkheid was minder spiritueel: de zuster van Victoria werkte in een van de duurste bordelen van New York, dat door alle belangrijke politici en zakenlieden werd bezocht. Daar hoorde haar zus het nodige zakennieuws dat ook voor Vanderbilt interessant was.

Of de bankier geloofde in Victoria's bovennatuurlijke gave is de vraag, zeker is dat hij gesteld raakte op Victoria en haar waar mogelijk probeerde te helpen. Met zijn steun kon Victoria aandelenhandelaar worden. In 1870 richtte ze Woodhull, Claflin & Company Stock Brokerage op en werd daarmee de eerste vrouwelijke *stockbroker* op Wall Street. Ze concludeerde: "Women's ability to earn money is better protection against the tyranny and brutality of men than their ability to vote". Toch raakte Victoria Woodhull betrokken bij de suffragettebeweging en wist Susan B. Anthony voor zich te winnen. In 1872 stelde Woodhull zich kandidaat voor het presidentschap als voorzitter van de Equal Rights Party. Ze werd gesteund door een bont gezelschap van spiritisten, *labor-reformers*, suffragettes en leden van de *temperance*-beweging. Ze vroeg Frederick Douglass, vrijgemaakte slaaf en voorman van de zwarte beweging, als *running mate*, maar hij weigerde beleefd.

Helaas had Victoria weinig succes. Bovendien had ze machtige vijanden gemaakt. Ze had namelijk onthuld dat de beroemde dominee Henry Ward Beecher, broer van *Uncle Tom*-schrijfster Harriet Beecher Stowe, een verhouding had met een getrouwde vrouw. Het schandaal werd gesust, maar voor de invloedrijke Beecherclan was Victoria persona non grata. De familie klaagde haar aan omdat ze de U.S. *mail* zou gebruiken om obscure literatuur te verzenden. In 1873 werd Woodhull vrijgesproken. Maar ze was inmiddels failliet door de hoge proceskosten en verworpen tot een sociale en politieke *outcast*. Ze verloor de race om het Witte Huis. Niet lang daarna, in 1878, verliet ze de Verenigde Staten om zich in Engeland te vestigen. Daar trouwde ze voor de derde keer. Totaan haar dood in 1927 zou ze zich blijven inzetten voor de

rechten van de vrouw.

Niet alle vrouwelijke presidentskandidaten hebben zo'n kleurrijk leven geleid, maar het zijn wel stuk voor stuk bijzondere en 'stevige' personen die hun sporen in politiek en maatschappelijk leven al hadden verdiend op het moment dat ze zich kandidaat stelden. De tweede beroemde vrouw die zich kandidaat stelde was de juriste Belva Ann Lockwood. Lockwood, bekend suffragette, was de eerste vrouw die voor het Supreme Court pleitte. In 1884 en 1888 trad zij in het presidentiële strijdperk voor de National Equal Rights Party. In de twintigste eeuw was het Margaret Chase Smith van Maine die als eerste vrouw meedeed aan de *primaries* van de Republikeinse partij in 1964. Ze weigerde financiële steun om het sponsorsysteem aan de kaak te stellen. Ondanks deze beslissing wist ze toch nog 3,8 procent van de Republikeinse stemmen te krijgen, lang niet genoeg om als presidentskandidate te worden gekozen maar toch een indrukwekkend resultaat.

In 2008 de eerste vrouwelijke president?

In 1937 werd de eerste *Gallop Poll* gehouden. Een van de vragen betrof de wenselijkheid van een vrouwelijke president. Het bleek dat 67 procent van de ondervraagden vrouwen niet geschikt achtte voor het presidentschap. Nu heeft 93 procent geen bezwaar tegen een vrouw als president. Dit lijkt een geweldige vooruitgang, maar dat is de vraag. Tegenwoordig worden de verkiezingen immers gewonnen met marginale verschillen. Vrouwen zouden dan al beginnen met een achterstand van 7 procent. Tijdens een lezing in Groningen beantwoordde hoogleraar politicologie Jennifer Lawless de vraag of Hillary Clinton de eerste vrouwelijke president van de Verenigde Staten zou worden, als volgt: "De democraten zouden nog wel eens geneigd kunnen zijn om te stemmen op een republikeinse kandidate alleen omdat ze een vrouw is. Republikeinen zullen echter nooit en te nimmer op een democraat stemmen en al helemaal niet als de democratische kandidaat een vrouw is". Lawless verwacht dus dat de eerste vrouwelijke president van de Verenigde Staten een republikeinse zal zijn. Nederland en de Verenigde Staten verschillen nogal. Toch zijn de vrouwen ook bij ons in de politiek in de minderheid en in die zin kunnen we wellicht nog wat leren van de Verenigde Staten: wordt het geen tijd voor een eigen Catshuis-project?

Margrith Wilke is universitair docent geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen bij de sectie nieuwste geschiedenis.

Literatuur

- Caroli, Betty Boyd, *First Ladies*. New York en Oxford, 1995.
- E. Clift en T. Brazaitis, *Madam President. Shattering the last glass ceiling*. New York, 2004.
- B. Goldsmith, *Other powers. The age of suffrage, spiritualism and the scandalous Victoria Woodhull*. New York, 1998.
- L. Witt, K.M. Paget en G. Matthews, *Running as a woman. Gender and power in American Politics*. New York, 1994.
- *Time* (special issue), 18 april 2005.

Met één voet in/uit de canon

Netheid en onomstredenheid, zo kan het beeld inderdaad worden beschreven dat spontaan bij me opkomt als ik het boek over de schrijfsters van Sara Burgerhart ter hand neem. Of anders gezegd: niemand twijfelt aan de kwaliteit van hun literaire oeuvre maar tegelijk is er dan ook geen enkele levende ziel meer die ze op zijn of haar nachtkastje heeft liggen. Gecanoniseerd en deugdelijk versteend in de boekenkast des vaderlands. Peter Altena en Myriam Everard brachten maar liefst achttien auteurs samen die aantonen dat Betje Wolff en Aagje Deken ten onrechte stofwebben hebben vergaard en dat hun werk en leven ook vandaag nog inspiratie kan bieden voor wetenschappelijk debat en studie. Canonisering zonder actualisering kan immers leiden tot het verdwijnen uit de canon en dit mag natuurlijk niet gebeuren.

Eerst onderzoekt Mieke Aerts de canonisering van het schrijversduo vanuit de initiatieven die werden genomen om beider nagedachtenis te vereeuwigen in monumenten en vieringen ter ere van overlijdens- en geboortejubilea. Hoewel Wolff en Deken in hun tijd reeds aanzienlijke bekendheid genoten, lijkt de aanzet tot hun canonisering pas echt van de grond te komen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Gaandeweg breidt hun kring van posthume aanbidders uit van een beperkte culturele en literaire elite naar bredere kringen van het politieke establishment en de vrouwenbeweging, die zich elk om hun eigen redenen identificeren met het schrijversduo. Hun verering kent zijn *ups* en *downs*: zo werd aan het begin van de voorbije eeuw Sara Burgerhart weer volop gelezen maar in het herdenkingsjaar 1938 is Nederland de schrijfsters alweer vergeten: dit keer geen fontein, standbeeld of gedenkplaat om de tweehonderdste verjaardag van Betje Wolff te gedenken. Gaandeweg vond ook een betekenisverschuiving plaats. In de negentiende eeuw werden Wolff en Deken nog gezien als vertolksters van 'echte vaderlandse gevoelens' maar deze appreciatie sloeg vijftig jaar later om zodat beide dames voortaan gelijkgesteld werden met kleinburgerlijkheid en kneuterigheid om langzaam te transformeren tot wat Aerts 'vaderlandse overblijfsels' noemt. Met deze status werden ze regelmatig opgevoerd om het vaderland te representeren – bijvoorbeeld op een nieuw paspoort in 1994 – al staat dit nog niet gelijk met een absolute canoniciteit: in 2004 wordt geen van beiden genomineerd voor de verkiezing van de Grootste Nederlander. Overigens blijkt bij hun monumentalisering de grens tussen feit en fictie te zijn vervaagd. Zo bracht de geplande vernietiging van het rieten kluisje van Betje Wolff in Beverwijk – waar ondertussen wegens diverse restaura-

ties geen spaander meer origineel van bleek – een heus protestcomité op gang en werd geld ingezameld om het hutje te laten nabouwen. Een mooie illustratie van wat Mieke Aerts de *disney-ficatie* van het verleden noemt.

Selectie en subjectivisme

In het tweede deel van het boek wordt ingegaan op de canonisering van Wolff en Deken door wetenschapsbeoefenaars en schrijvers. Ook wetenschappers vonden de schrijfsters immers verschillende malen heruit en konden het eveneens niet achterwege laten om hen via de historische biografie te portretteren als vertolksters van hun eigen geestelijke aspiraties. Zo stelde Van Vloten, hoogleraar in de Nederlandse Geschiedenis en Letterkunde te Deventer, Betje Wolff voor als voorangster van zijn negentiende eeuwse vrijzinnigheid. Ook Johanna Naber en Hendrika Ghijsen zagen in Wolff en Deken een voorbeeld en spiegel voor hun eigen manier waarop ze in het leven stonden: als onafhankelijke vrouwen en morele gidsen. Een andere constante in de Wolff en Dekenstudie was de dreiging die Aagje Deken te beurt viel om van het dubbelportret te worden afgeknipt. Eén van haar belagers was de negentiende eeuwse criticus, journalist en auteur Conrad Busken Huet, al bleek zijn aanval op Aagjes literaire verdiensten te zijn ingegeven door een eigenaardige vorm van persoonlijke rancune. Zijn grootmoeder, de intelligente en bevallige Coosje Busken uit Vlissingen, behoorde immers tot de kennissenkring van Betje Wolff, die in haar een zielsverwant vond en Busken zelfs verzocht om bij haar in te trekken. Conrad Busken Huet zou het jaloerse Aagje nooit kunnen vergeven dat zij – althans toch volgens zijn overtuiging – de vor-

ming verhinderde van het geniale schrijverspaar Wolff en Busken. Wie Wolff en Deken zegt, zegt Sara Burgerhart en daar blijft het dan meestal bij. Vergeten wordt dat de schrijfsters naast andere romans zoals *Willem Leevend* en de *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut* in de vorm van literaire hoogstandjes zich mengden in de politiek-religieuze polemiek. Dat deed niet alleen Betje Wolff in *De menuet en de domineespruik* maar ook het onderschatte Aagje Deken in *Offerande aan het vaderland*. Joost Kloek pleit daarom voor een alternatieve deconstructivistische lezing – meer gericht op de spanningsvelden die erin verholten zitten in combinatie met recente cultuur- en mentaliteitshistorische inzichten – van de twee ongelezen romans die zelfs door critici als flops werden bestempeld maar bij nader inzien veel rijker zijn dan de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Zelfs deze laatste roman kan de hedendaagse lezer niet echt meer boeien, zoals blijkt uit de uitleengegevens die Lizet Duyvendak consulteerde in het Haagse Damesleesmuseum. Op basis van het positief aankoopadvies dat door twee keursters werd verstrekt met betrekking tot Kees 't Harts recent verschenen roman *Ter Navolging* meent de auteur te kunnen concluderen dat Wolff en Deken – via een hedendaagse omleiding – wel tot het Haags cultureel erfgoed mogen worden gerekend. Gelukkig bezondigt deze publicatie zich niet, zoals enkele voorgaande

generaties, aan de gewoonte om het enkel over Wolff en Deken te hebben en hun oeuvre in de marge te laten. Hoewel: steeds weer duikt – in het derde deel – de vraag op in welke mate hun pennenvruchten gereleateerd kunnen worden aan hun persoonlijke levensverhaal. Lia van Gemert merkt in dit verband op dat literatuurhistorici verder dienen te kijken dan de Nederlandse context: Wolff en Deken leefden niet in een vacuüm maar dienen gelezen te worden in hun internationale entourage en alzo volgens Gemert “een katalysator zijn van de broodnodige internationalisering, zodat ze hun triomftocht *extra muros* kunnen vervolgen!”. Aan inspiratie naar nieuwe onderzoeksthema's die het onderzoek nieuw leven kunnen inblazen, toont Van Gemert in een afsluitend artikel alvast geen gebrek: van hun pedagogische invloed op de late achttiende eeuwse jeugdliteratuur, als toegang tot een complexer begrip van de godsdienstbeleving tot het schenken van aandacht aan de autobiografisch getinte zwanenzang van Wolff en Deken, *Geschrift eener bejaarde vrouw*.

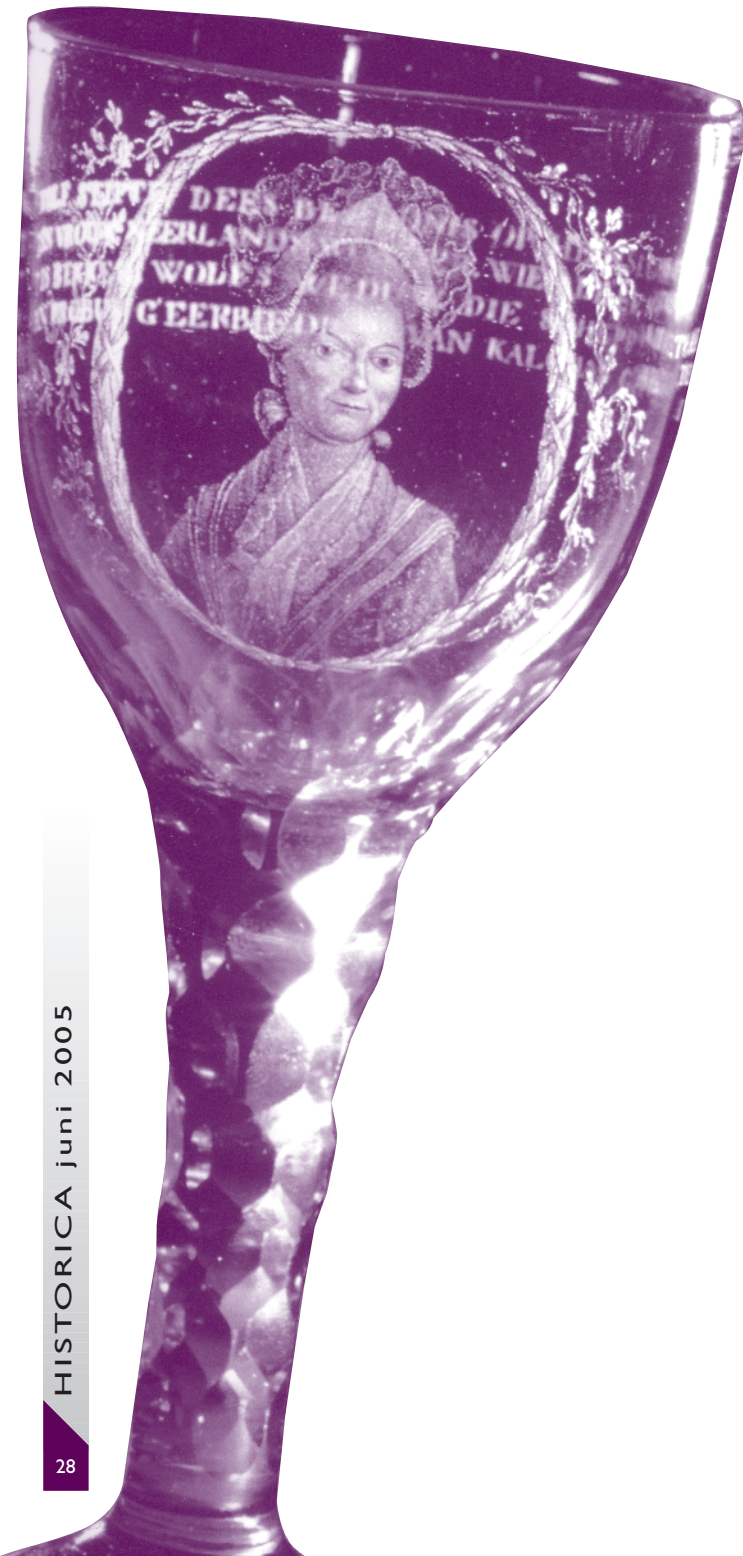
Canon is een werkwoord

Dat Wolff en Deken als perfecte casus fungeren om de mechanismen van canonisering te illustreren is volgens mij de belangrijkste verdienste van deze publicatie. Canonvorming is een onderdeel van een breder machtsproces, dus dynamisch en wisselend: een instrument in handen van elites of groepen die deze macht proberen te verwerven of te consolideren. Door toe-eigening en identificatie met het gecanoniseerde object – waarbij betekenisverschuiving optreedt – vervaaft de grens tussen feit en fictie. Niet zozeer het gecanoniseerde als geheel op zich wordt dan belangrijk, wel bepaalde aspecten ervan – hetgeen een subjectieve selectie inhoudt – die men zich wil herinneren en de eigentijdse betekenis die eraan wordt toegedicht.

Rest tot slot het beantwoorden van de vraag of *Breekbare burgerharten* in de opzet is geslaagd om een aanzet te geven tot een herbronning van de Wolff en Dekenstudie. Om hierin te slagen lag de klemtoon misschien net te veel op het canonvormingsproces zelf en blijft het oeuvre en de leefwereld van de twee schrijfsters wat onderbelicht. Door de sterke focus op de canonvorming vallen auteurs vaak in herhaling: de beperkte groep van personen die publiceerden over het schrijverspaar passeren meerdere malen de revue. Ondanks de omvangrijke auteursploeg levert het boek desondanks een vrij consequent en samenhangend geheel op. Slechts twee artikelen vallen wat buiten de maat. Een grafschrift uit 1820 voor Wolff en Deken geschreven door de veroordeelde sodomiet Hendrik Hassels Herderschee, vormt voor Theo van der Meer aanleiding om dieper in te gaan op deze figuur en evolutie van betekenissen die aan homoseksueel gedrag – de toe-eigening van het vrouwelijke – werden toegekend. In dit op zich boeiende artikel komen de schrijfsters echter zo beknopt aan bod dat de indruk ontstaat dat ze er vooral zijn bijgesleurd om een ander thema aan bod te laten komen. Deze kritiek richt W.R.D. Van Oostrum ook aan Kees 't Hart, wiens roman *Ter Navolging* hij aan een nauwgezet onderzoek onderwerpt waarbij hij zijn eruditie bewijst en waaruit een waslijst van historische onnauwkeurigheden resulteert. De relevantie hiervan ontgaat me echter: in een roman die gekenmerkt wordt door de sublieme verweving van fictie en werkelijkheid zijn historische slordigheden van ondergeschikt belang aan de verfrissende aanpak waarmee 't Hart de lezer nieuwsgierig maakt naar het leven van de twee dames. Net zoals immers in deze uitgave wordt aangehaald, is het een illusie te denken dat een exclusief wetenschappelijke benadering Wolff en Deken kan redden van de vergetelheid: ruimte voor persoonlijke en alternatieve interpretaties houden net de vlam erin. Daarom dienen we ons de vraag te stellen in wiens canon we Wolff en Deken wensen opgenomen te zien: in die van een beperkte nationale culturele en intellectuele elite, in die van het collectieve Nederlandse geheugen of zelfs daarbuiten? Beperking tot de eerste keuze leidt ongetwijfeld tot verstarring, de andere twee mogelijkheden vereisen een nieuwe aanpak waarin de intellectuele horizon wordt verbreed. De trein voor de Grootste Nederlander heeft het duo dan wel gemist, de uitdaging van Wereldburgers – als Van Gemerts oproep navolging krijgt – staat er nog aan te komen.

Sophie Bollen is redactielid van Historica.

Peter Altena en Myriam Everard ed., *Onbreekbare burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken, 1804-2004*. Vantilt, 2004. ISBN 90-77503-17-x. € 15,00.

Literatuur

Literatuur Renate Dorrestein

Aan een interview met *Historica* wilde Renate Dorrestein wel meewerken, als we maar wel ergens gingen zitten waar ze een sigaretje kon roken.

Over de vraag wie haar voorbeeldvrouw is geweest moest ze even nadenken, maar al snel kwam ze met een voor de hand liggende naam: Hella Haasse. Zij is één van de beste auteurs, aldus Dorrestein. Bovendien begon zij met schrijven in een tijd waarin dat voor vrouwen verre van gebruikelijk was. Haasse deed gewoon wat ze wilde en wat ze bovendien heel goed kon. Volgens Dorrestein heeft Haasse zich altijd verzet tegen het feminisme, maar kan ze desondanks worden gezien als een wegbereidster. Ze is al lange tijd een zeer gerespecteerde auteur en heeft met haar prachtige boeken de weg vrijgemaakt voor andere vrouwelijke auteurs.

Persoonlijk heeft Dorrestein zich ook laten inspireren door Haasse. Nadat haar achtste boek door alle uitgevers in het land was afgewezen, begon zij complete hoofdstukken uit *De ingewijden* van Haasse met de hand over te schrijven. Zo hoopte ze te kunnen voelen hoe Haasse haar mooie zinnen had geschreven en dit over te kunnen nemen in haar eigen boeken.

“Hella Haasse. Zij is één van de beste auteurs, aldus Renate Dorrestein”

Feminisme

Feminisme Hedy d’Ancona

Moelijk vond ze het om maar één vrouw te noemen die voor haar een voorbeeld is geweest. Er waren er zoveel die haar hadden geïnspireerd

met hun bijzondere levens en vernieuwende ideeën. Twee vrouwen wilde ze wel in het bijzonder bespreken: Germaine Greer en Joke Smit. De eerste was voor D’Ancona een “fantastische, rebelse en vlamme meid”. Zij was feministisch, vrouwelijk en sexy tegelijk. Zij maakte van feminisme een opwindende strijd. Ook D’Ancona was erop gebrand haar sensualiteit juist te gebruiken in haar feministische strijd: “Ik zou echt nooit mijn bh hebben verbrand!”. Je hoeft je vrouw-zijn niet te verbergen. Helaas, zo zegt D’Ancona, is Greer inmiddels erg veranderd. Zij is gaan doordraven en absoluut niet meer de vernieuwende, spannende vrouw die zij ooit was. De tweede vrouw die een grote inspiratiebron is geweest in de feministische strijd van Hedy d’Ancona is Joke Smit. Zij heeft een totaal andere rol gespeeld in haar leven. Waar Greer door haar van een afstand werd bewonderd, was Joke Smit een naaste collega. Zij had altijd een onuitputtelijk aantal ideeën over hoe de samenleving leefbaarder kon worden voor zowel mannen als vrouwen. Om die reden was zij dan ook een belangrijke inspiratiebron voor d’Ancona, die zelf toch wat meer relativerend van karakter was en is. Dit maakte Smit en d’Ancona tot een perfect duo: waar de eerste constant met vernieuwende ideeën kwam, wist de laatste deze goed te vertalen naar het politieke en de mensen te overtuigen.

“Ik zou echt nooit mijn bh hebben verbrand!”

Wetenschap

Wetenschap Ruth Oldenziel

Groot voorbeeld voor historica Ruth Oldenziel is Nancy Cott. Compleet overrompeld was Oldenziel na het lezen van Cotts bekende *Bonds of Womanhood*. De combinatie van het kritische

feminisme en de scherpe wetenschappelijke analyse was absoluut vernieuwend ten tijde van de publicatie (1977). Het boek groeide in de jaren zeventig en tachtig dan ook uit tot een klassieker. Cott was volgens Oldenziel extra bijzonder omdat zij niet alleen voor onderzoekers op het gebied van gender van groot belang was, maar ook juist in de *mainstream* geschiedenis veel invloed heeft gehad. Zo had de historica school gemaakt op de bekende en hoogstaande universiteit Yale. Oldenziel is niet alleen door het boek van Cott geïnspireerd, zij heeft ook persoonlijk met haar gewerkt. Zeven jaar na de publicatie van Cotts boek ging zij in de VS studeren en ontmoette ze de bekende wetenschapster, die niet teleurstelde. Cott was een zeer professionele vrouw die erg populair was bij vele studenten. Wel hield ze zich altijd op afstand. Zelfs toen Oldenziel bij Cott ging promoveren bleef het contact onpersoonlijk. Enerzijds was dit jammer, maar anderzijds was het juist ook een goede basis voor ontwikkeling, aldus Oldenziel.

“Groot voorbeeld voor historica Ruth Oldenziel is Nancy Cott.”

Journalistiek

Journalistiek Clairy Polak

Een voorbeeld (man of vrouw) kende Clairy Polak niet, toch wilde ze wel meewerken aan dit interview. Polak vindt het niet interessant om één persoon als voorbeeld te nemen voor haar werk. Iedereen heeft goede en slechte eigenschappen. Het is dus veel interessanter om van allerlei mensen te leren.

Ook een andere inspiratiebron had zij niet echt. Polak wil haar werk gewoon zo goed mogelijk doen. Eigenlijk is ze ook toevallig in de journalistiek terecht gekomen. Ze is politicologie gaan studeren omdat ze interesse had voor politiek. Al had ze nooit de behoefte om zelf in de politiek te gaan. Na haar studie is ze theaterkaartjes gaan verkopen en via dat baantje kwam ze bij de *Uitkrant* terecht. Tijdens haar studie politicologie heeft ze geleerd dat politiek vooral om spelletjes draait. Dat spel daagt haar uit. Vooral ook omdat het volgens haar in de Nederlandse politiek geen bittere noodzaak is om ergens anders voor te strijden. Dat spel, daar draait het om: het is haar doel om dat te doorprikken.

“Tijdens haar studie politicologie heeft ze geleerd dat politiek vooral om spelletjes draait”

De eerste studente

*Er zijn niet veel vrouwen uit de zeventiende eeuw doorgedrongen tot de canon. In de vorig jaar door de KRO georganiseerde verkiezing van de Grootste Nederlander komen er slechts twee voor in de top 100. Op nummer 73 staat Kenau Simonsdochter Hasselaar die bekend is vanwege haar rol bij de verdediging van Haarlem tijdens de Opstand. Drie nummers lager, op 76, prijkt de naam van Anna Maria van Schurman (1607-1678). Met het onlangs verschenen boek **De eerste studente: Anna Maria van Schurman eist Pieta van Beek voor haar een plaats op in de canon.***

Het zit de auteur van dit boek dwars. Vraag een willekeurige Nederlander wie de eerste vrouwelijke student in ons land was en je krijgt negen van de tien keer als antwoord: Aletta Jacobs. Jacobs was in de tweede helft van de negentiende eeuw weliswaar de eerste vrouw die aan een Nederlandse universiteit afstudeerde, maar al eeuwen eerder had er een vrouw plaatsgenomen in de collegebanken. In 1636 werd Anna Maria van Schurman gevraagd een Latijns gedicht te schrijven ter ere van de stichting van de Utrechtse universiteit; hierin klaagt ze dat vrouwen geen toegang hadden tot deze instelling. Al snel daarna werd zij echter wel toegelaten. Afgescheiden van de mannelijke studenten volgde ze colleges bij Gisbertus Voetius, hoogleraar theologie en Semitische talen. Maar niet alleen daarom zou Van Schurmans naam bij iedereen bekend moeten zijn; als geleerde vrouw was zij vermaard in heel Europa.

Het boek opent met de jonge jaren van Van Schurman. Van Beek schetst kort de omgeving waarin deze bijzondere vrouw opgroeide. Ze werd geboren in het katholieke Keulen, maar vanwege hun geloof moest het protestantse gezin waarvan zij deel uitmaakte enige jaren later vluchten naar Utrecht. Zoals meer meisjes uit goede families ontving Van Schurman een veelzijdige opvoeding: ze werd onder meer onderwezen in moderne talen waaronder het Frans en het Duits, was bedreven in de knipkunst, leerde schilderen, borduren en graveren. Maar haar opleiding ging verder dan die van andere meisjes. Heel bijzonder is dat ze zich al rond haar elfde mocht aansluiten bij haar twee oudere broers wanneer die door hun vader thuis werden onderwezen in het Latijn, de taal van de geleerdenwereld. Er waren destijds maar weinig vrouwen die deze taal beheersten. Via haar vader en een

van haar broers maakte ze al vroeg kennis met allerlei vooraanstaande mannen met wie ze ook correspondeerde. Dat gebeurde vaak in het Latijn, soms in het Grieks of Hebreeuws; die talen beheerste ze eveneens. Na haar vaders dood stagneerde haar ontwikkeling niet; ze leerde door als autodidact. In het volgende deel, dat handelt over haar positie en rol in de geleerdenwereld, zien we dat haar netwerken zich geleidelijk aan uitbreidden.

Niet alleen in Utrecht verkeerde ze in intellectuele kringen, ook daarbuiten, zowel in binnen- als buitenland. Een correspondent wiens naam telkens terugkeert is de vermaarde hoogleraar Andreas Rivet, die haar bij velen in de 'Republiek der Letteren', de internationale geleerdenwereld, introduceerde. Andere bekende mannen met wie ze contact onderhield zijn bijvoorbeeld Casper Barlaeus, Johan van Beverwijck en René Descartes. Speciale aandacht besteedt Van Beek aan de relaties die Van Schurman met vrouwen onderhield. In Nederland waren dat onder meer Anne de Merveil, douairière van Proosting, en haar dochter die beiden tot de hoogste kringen behoorden, en knipkunstenaar Johanna Koerten-Blok. Ook buiten de landsgrenzen zocht ze bewust contact met seksegenoten, zoals met koningin Christina van Zweden, de Franse Mary Jars du Gournay en de uit Engeland afkomstige Bathsua Makin. Met hen correspondeerde ze in het Latijn, waardoor een zekere 'Vrouwenrepubliek der Letteren' ontstond. Een deel van Van Schurmans geleerdcorrespondentie is uitgegeven *Opuscula Hebraea Latina et Gallica* (1648), klein werk in proza en poëzie in het Hebreeuws, Grieks, Latijn en Frans, een boek dat vele herdrukken kende.

De eerste studente eindigt met Van Schurmans vertrek uit Utrecht in 1669 en daarmee haar afscheid van de geleerde kringen. Ze sluit zich dan aan bij de labadisten, een radicale protestantse groepering, trekt zich terug uit het intellectuele leven en schrijft enkel nog over godsdienstige aangelegenheden. De toon van haar geschriften verandert, evenals het publiek tot wie ze zich richt.

Het leven en werk van Anna Maria van Schurman is vaker onderwerp van onderzoek geweest; ook Pieta van Beek publiceerde daarover al eerder. Zo zijn bijvoorbeeld Van Schurmans kunstwerken bestudeerd, evenals haar Nederlandse en Neolatijnse gedichten en diverse aspecten van haar geleerdheid. Nieuw is dat in dit boek ook veel teksten die aan haar zijn gewijd in het onderzoek zijn betrokken. Daarmee schetst *De eerste studente* een goed beeld van de netwerken die deze erudiete zeventiende-eeuwse vrouw onderhouden heeft. Vervelend is dat de onderzoekster niet altijd even nauwkeurig is; ze citeert negentiende-eeuwse studies zonder kritische distantie en haar bronnenverwijzingen zijn niet altijd correct. Bovendien is veel van de gepresenteerde informatie bij kenners niet nieuw. Desalniettemin vormt dit boek voor lezers die nog niet eerder hebben kennisgemaakt met Van Schurman een boeiende introductie tot deze veelzijdige en getalenteerde vrouw.

Anna Maria van Schurman afgebeeld in de vierde editie van haar 'Opuscula Hebraea Latina et Gallica' (1749)

De Nederlandse 'Republiek der Letteren' *Anna Maria*

Annelies de Jeu is gepromoveerd op netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de zeventiende-eeuwse Republiek.

Pieta van Beek, *De eerste studente: Anna Maria van Schurman*. Uitgeverij Matrijs, 2004, 272 blz. ISBN 90-5345-261-3. € 19,95.

Tentoonstelling

Aletta Jacobs en het verlangen naar de politiek

Aletta Jacobs stelde zich kandidaat voor de Tweede-Kamerverkiezingen toen na 35 jaar strijd de Nederlandse vrouwen in 1917 wel het passief maar niet het actief kiesrecht kregen. Destijds kwam Aletta Jacobs ondanks een verkiesbare plaats niet in de Kamer, maar nu is Nederlands bekendste voorvechtster van de vrouwenbeweging er alsnog te zien. En wel in de vorm van een tentoonstelling getiteld *Aletta Jacobs en het verlangen naar de politiek*. Deze tentoonstelling is van 2 mei t/m 4 november 2005 te bewonderen in de Tweede Kamer te Den Haag. De aanleiding voor de tentoonstelling is het verschijnen van de eerste biografie over Aletta Jacobs van de hand van historica Mineke Bosch, getiteld *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid – Aletta Jacobs 1854 – 1929*. In de tentoonstelling zijn enkele bijzondere voorwerpen uit het bewogen leven van Aletta Jacobs te zien zoals brieven, haar reiskist, spotprenten en ook foto's en een film. Maar liefst drie portretten van Aletta Jacobs van de schilder Isaac Israëls hangen voor het eerst naast elkaar. Twee afkomstig van het Groningermuseum en een van het

IIAV. De actuele betekenis van Aletta Jacobs komt naar voren in filmclips van zes Kamerleden. Leerlingen van het Aletta Jacobscollege uit Hoogezand laten in een korte film zien wat zij over de naamgeefster van hun school willen vertellen. Een deel van de tentoonstelling is ook online te bekijken: www.alettajacobs.org. Bezoekers kunnen hun reacties op de tentoonstelling toevoegen aan een gastenboek en hun kennis over Aletta Jacobs toetsen in een quiz.

De tentoonstelling is een samenwerkingsproject tussen het **Centrum voor Gender en Diversiteit** van de Universiteit Maastricht, het **Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV)** uit Amsterdam en de **Tweede Kamer der Staten-Generaal**.

De tentoonstelling is vanaf 2 mei tot en met 4 november 2005 op werkdagen gratis te bezoeken van 10.00 – 17.00 uur in het gebouw van de Tweede Kamer, Lange Poten 4, Den Haag.

